

ISKUŠENJA VREMENA I ODGOVORNOST HISTORIČARA

Ramiza Smajić

Sažetak

Raspad Jugoslavije i tranzicijski period u cjelini izazvali su diferenciranje balkanskih historičara u pogledu na procese u prošlosti, obradu zatamnenih stranica historije, promjene u uglu gledanja, nivo svijesti i obrazovanja i standarde rada i razvoja. Politiziranje u načinu rada i tendenciozna problematika uključili su nasilnu simetriju u pristupu svakako osjetljivim temama. To je dovelo u pitanje općenito odgovornost historičara, ali i otkrilo niz preduvjeta koji su historičarima i cijelim institucijama zadali okvire lokalističkog djelovanja. Historičari su već duže vrijeme posebno pred iskušenjem parcijaliziranja, što se ne odražava samo na rezultate historiografije nego i direktno na generacije koje obrazuju.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, historiografija, politika, identitet, odgovornost historičara

*

Naslov ovog rada poslužio je za javno predavanje 2011. godine, ali ne samo da nije izgubio na aktuelnosti nego je, naprotiv, dobio na svojoj kompleksnosti.¹ Ono što se u javnom diskursu, oblikovanom političkom zbiljom, zanemaruje jeste da u historiografiji nema adaktiranja, da je pred istraživačima stalno preispitivanje procesa i njihovih posljedica, na isti način kako se i čovjek kontinuirano preispituje u životu kroz otkrivanje novih spoznaja i usložnjavanje životnih okolnosti.

¹ Javno predavanje pod nazivom „Iskušenja vremena i odgovornost historičara“ održano je 14.11.2011. godine, u sklopu redovnih foruma Centra za napredne studije i BALMED-a.

Institucionalno lokaliziranje

Mnogi problemi istaknuti u predavanju iz 2011. godine još uvijek su prisutni, a posebno je primjetno da stručni dio javnosti na njih slabo reagira. Da ta pitanja sve više opterećuju svijet nauke, a povrh svega otežavaju rješavanje svakodnevnih problema u oblastima gdje se očekuje odgovor historiografije, vidi se paralelno i kroz situaciju u akademskoj zajednici i kroz reakcije javnosti, koja, naravno, nema odgovornosti u ovom slučaju, ali trpi i poduzima aktivnosti koje zbog svoje neprimjerenosti opet padaju na teret naučnika.² Laička javnost najčešće reagira nakon politizacije određenog događaja, procesa ili prosto ličnosti iz bliže ili dalje prošlosti, i to samo po sebi nije loše. Problem počinje kad do politizacije dolazi od onih koji ne raspolažu dostatno stručnim informacijama, a svoju javnu funkciju postave kao garant opravdanosti stavova i postupaka. Problem o kojem se ne govori, a od ključne je važnosti, jeste šutnja onih koji bi trebalo da imaju stav, prvenstveno historičari okupljeni oko Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Tuzli, Mostaru ili Instituta za historiju. Pojedinačni istupi rijetki su i uglavnom se nalaze razlozi zašto određeni problem ne bi trebalo da bude u fokusu historičara.³ Nipošto se ne smije gubiti iz vida činjenica da je do rata 1992–1995. godine u Bosni i Hercegovini postojala tek jedna katedra za historiju, a da ih danas ima desetak. Takva situacija uz problematičnu realizaciju bolonjskog sistema dovela je do hiperprodukcije kadra, zvanja, kao i literature na osnovu postignutih zvanja. Ta bi činjenica bila ohrabrujuća da s takvom produkcijom nije došlo i do samoizolacije katedri do te mjere da isti sastavi komisija za disertacije ili izbore u zvanja ustaljeno podmiruju sve periode historije na katedrama, što je nekad bilo nezamislivo. Prateći problem uz ovakvo stanje jeste narušavanje kolegijalnosti optužbama za nestručnost, koje su posebno česte kad su neki svjetski finansijski fondovi okrenuti obilježavanju godišnjica historijskih događaja i kad dođe do bespoštednog otimanja za vođstvo u takvim projektima, pa čak i masovnog bojkota učesća.⁴

-
- 2 Kao primjer može poslužiti rješavanje imenovanja jedne lokalne škole (OŠ „Mustafa Busu-ladžić“, Dobroševići, Sarajevo), koje se u posljednjih godinu i po dana pretvorilo prvo u pitanje međustranačkih razilaženja, a potom u pitanje odmjeravanja snaga, tumačenja fašizma i anti-fašizma i kvalifikacija cijelih procesa i naroda. Dok u zemljama regiona nije problem što rade na rehabilitaciji cijelih sistema, u Bosni i Hercegovini se karakteriše fašizmom – ne djelovanje, nego – razmišljanje pojedinaca o kojem većina prosječne javnosti donedavno uglavnom nije znala ništa. Jednako neznanje u medijskom eksponiranju pokazali su pojedinci, samoprovzani analitičari, koliko i institucije od kojih bi se očekivao bar najosnovniji napor da se posvete temeljitom istraživanju ovakvih pitanja, koja vladajuće ideologije ne žele vidjeti. (Detaljnije vidjeti zapisnike zasjedanja Skupštine Kantona Sarajevo tokom 2016, 2017. i početkom 2018. godine).
- 3 Nijedna od navedenih institucija i univerzitetskih jedinica javno i službeno nemaju stava oko imenovanja jezika Bošnjaka u Republici Srpskoj, npr., dok su srodne institucije u regionu aktivno involvirane u opravdavanje ili osporavanje zabrane jednom narodu da svoj jezik naziva kako želi.
- 4 U tom znaku prošlo je i obilježavanje stogodišnjice početka Prvog svjetskog rata 2014. godine. Vidjeti primjer: <http://www.rtvbn.com/17610/na-obiljezavanju-stogodisnjice-samo-porazeni-iz-1918-godine%3E>

Odgovornost historičara se, dakle, očituje se na dva polja, onog koje stvaraju okolnosti i onog koje čini nivo obrazovanja, interesovanja, subjektivnosti, objektivnosti, sposobnosti i svijesti. Podsjetimo li se kod ovog potonjeg da su historičari po prirodi profesije pozvani da oblikuju svijest, onda se ne može oteti utisku da je ovo vrijeme nekih novih parametara, koji za rezultat imaju poricanje stvarnosti. Umjesto da oblikuju svijest iskustvima prošlosti, historičari danas sami doživljavaju promjenu svijesti. To se, nažalost, odvija ahistorijskim putevima, pri čemu većina historičara nije samo pasivna, nego samoizolirana, samodostatna i niskih kriterija. Institucionalno se to primjećuje kroz neustanovljavanje strukovnog udruženja na državnom nivou i činjenicu da većina ne osjeća potrebu za drugačijim stanjem. To je jedna od realizacija samoizoliranja, koje nije vezano samo za nekad najveći bosanskohercegovački univerzitet i dva-tri manja. Nije samo ni entitetska podjela postdejtonske Bosne i Hercegovine razvodnila potrebu postojanja zajedničkih udruženja i institucija. Došlo je do mentalnog lokaliziranja, koje je uglavnom jasno generacijama historičara iz prošlog stoljeća.

Jugoslavenska historiografija je, npr., imala kontakte i saradnju, pratila razvoj stranih historiografija, imala aktivnu i bogatu razmjenu svakovrsne izdavačke djelatnosti, a posebno stručne. Naprotiv, historičari su se danas pretvorili u ostrva na kojima sa sigurne udaljenosti kao pasivni posmatrači prate uskovitlane talase svakodnevice. Ta samoizoliranost postala je prirodna i prihvatljiva do te mjere da se čak nova izdavačka produkcija prikazuje unutar kuće, u najužem krugu kolega. Postoji ustezanje od kontakata sa stranim kolegama, osim u prilikama kad oni zatraže pomoć. Iz tog kruga skoro parahistoričara koji brišu smisao historijske nauke razvilo se stvaranje vlastitih kriterija, zbog kojih agilniji autori, ako radove žele objaviti u inostranstvu, dobijaju niske ocjene recenzenata i skoro redovne zahtjeve za zamašnim korekcijama. Čak je i dugo aktuelno pitanje organizacije postdiplomskih studija u institutima ostalo *ad acta* otkako je došlo do stvaranja jednoobraznih generacija koje su zadovoljne sadašnjim stanjem do momenta kad bude otežano finansiranje brzorastućeg broja nosilaca visokih zvanja.⁵

Sve rečeno spada u dugotrajne procese, ali da opisano stanje ne može zauvijek ostati takvo donekle je prepoznalo Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, koje je proteklih godina dva puta okupilo naučnike oko zajedničke analize, prvo tematski užim skupom o nauci i naučnicima u Hercegovini,⁶ a potom savjetovanjem o naučnoj misli u Bosni i Hercegovini.⁷ Predočena izlaganja otkrila su nužnost

5 Da nije riječ samo o „sarajevskoj“ samoizolaciji, pokazalo je i nedavno obavještenje Ministarstva prosvjete i kulture RS-a kojim se od fakulteta u Republici Srpskoj, Akademije umjetnosti Univerziteta u Banjoj Luci i Instituta za genetičke resurse RS-a zahtijeva da od sada izbjegavaju sve naučno-stručne konferencije na nivou BiH. Jasno je da se u ovom slučaju najmanje radi o strategiji u svrhu nauke, ali situacija je takva da su pojedini planirani učesnici najavljenih skupova u Federaciji BiH već otkazali učešće i dolazak iz Republike Srpske.

6 Naučni skup „Hercegovački naučnici i tradicija istraživanja u Hercegovini“, Mostar, 12. decembar 2016.

7 Naučno savjetovanje „Naučna misao u Bosni i Hercegovini – historijski razvoj do kraja XX stoljeća“, Konjic, 19. maj 2017.

dalje analize brojnih razvojnih segmenata naučnog rada. Lično sam uzela učešće sa dva izlaganja, koja su cijelim tokom nametala znak pitanja o stanju današnje historiografije, prvenstveno zatamnjenih stranica osmanskog perioda bosanskohercegovačke historije.⁸ Opredjeljenje za ovu tematiku nužno se nametnulo nakon skupa posvećenog djelu akademika Branislava Đurđeva, koji je 2009. godine organizirala Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.⁹ Ključna zamjerka uredništva štampanog izdanja na radove koji su posebno privukli pažnju publike odnosila se na podvlačenje značaja ideoloških okvira unutar kojih su djelovali historičari jugoslavenskog perioda i refleksije kojom je njihovo zalaganje na polju nauke usmjerilo tokove savremene historiografije. Nepobitni argumenti koje su nosili radovi na tom skupu samo su potvrdili poznatu maksimu da je zadatak historičara podsjećati ljude na sve ono što žele zaboraviti ili što manje-više svjesno zaobilaze. Sporni su radovi objavljeni, ali je problematika „zatamnjenih mrlja“ ostala i dalje prisutna u historiografiji.

Identitet dijahrono u fokusu historičara i ponašanje na terminološkom planu

Općenito uzevši, historiografija je grana kulture koju mnogi smatraju najodgovornijom za razvoj društva, a bosanski prostor i bosansko društvo paradigma su realizacije duha vremena u kojem se u potpunosti prepoznaje odgovornost historičara. Iako je, dijahrono gledajući na događanja potaknuta političkim porukama istaknutih balkanskih naučnika, očito da više nisu u pitanju pojedinci, nego široka masa historičara opće prakse kao poželjnih u tranzicijskim sistemima, u ovom radu odabrani su likovi koji su u svojim radovima posebno suspendirali pravila historijskog dokaza, i pojave za koje se sa sigurnosti može reći da su izazvane ahistorijskom sviješću. Pored toga, svojevrсни kulturološki autizam u bosanskohercegovačkom društvu nameće dojam ne samo da narodu nije bitno ko je i šta je nego otkriva sve težu odgovornost društvene inelektualne predvodnice za padanje u zamku lokaliziranja i parcijaliziranja. To je najočitije kroz popularizam, ispunjavanje edukativne zadaće u formi rubrike „vjerovali ili ne“, strateško usmjeravanje naučnog rada u cilju prikaza vlastitog identiteta i prošlosti kroz selektivnu građu i aktuelno njegovanje kulta žrtve, umjesto egzaktne historije stradalništva.

8 Ramiza Smajić, „Hercegovina u historiografskom kaleidoskopu: pogledi dr. Ahmeda S. Al-ičića“, u: *Naučni skup „Hercegovački naučnici/znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini“* (Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Mostar, 2016), 253-268 (dalje: R. Smajić, „Hercegovina...“); „Istraživanje osmanskog perioda u Bosni i Hercegovini: historiografski izazovi i dometi“, u: *Naučno savjetovanje „Naučna misao u Bosni i Hercegovini – historijski razvoj do kraja XX stoljeća“*, Konjic, 19.5.2017. (u štampi).

9 *Naučno djelo akademika Branislava Đurđeva : Zbornik radova s Međunarodnog okruglog stola održanog u Sarajevu 4. decembra 2009.* (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2010).

Činjenica je da se teško išta od ovog može shvatiti kao izrazita posebnost bosanskohercegovačkog društva. Cijeli region već je prošao ili prolazi tu fazu, a što se može prepoznati u često očitovanom revoltu Milorada Ekmečića zbog stvaranja „duhovne osnove uništenja srpskog naroda“ od hrvatske nauke kroz udaranje na kontinuitet srpskog prisustva u Bosni ili historijski postanak srpskog naroda,¹⁰ bilo kroz imenovanje svakog diskursa u samoprepoznavanju vlastitog historijskog bića od strane Mladena Ančića kao dio „strategije slabih“.¹¹

Ono gdje se može naglasiti posebnost jeste činjenica da se manipulirše nerellevantnim ili selektivnim izvorima pretežno od izvanbosanske strane, kao i to da se pretežno Bošnjacima nameće dokazivanje vlastitog identiteta.¹² Identitet je općenito (lat.: *identitas* = karakteristična jedinica) individualna osobina po kojoj je osoba ili grupa prepoznatljiva i drugačija. Kad su u pitanju muslimani svijeta, oni su išli različitim identitarnim putevima, ugrađujući u konstrukciju jednog zajedničkog islamskog nadidentiteta vlastiti kulturološki segment. Njega u većoj ili manjoj mjeri mogu činiti jezik, običaj, historija, kultura življenja, kuhinja, mit i dr. Kad bi narodi objektivno shvatili značaj vlastitog prepoznavanja i očitovanja, onda bi potraga za informacijama iz izvora postala primarna zadaća dugoročne koristi u kojoj historijske determinante ne bi bile podloga stvaranju mitova. U mitove zalazi samo onaj ko nema historije niti kritičke svijesti o njoj. Takva supstitucija stvarnosti bošnjački narod je, npr., uglavnom koštala vlastitog historijskog pamćenja. Analiziramo li one koji Bošnjacima pripisuju nedavno ustanovljavanje imena Bošnjak, negirajući ikakvu vezu tog naroda s Bošnjacima u historiji, situacija je paradoksalna. Srpski narod je, npr., u sebe unio toliko različitog etničkog materijala da „organskog“ identiteta i nema, ali samodokazivanje je faza koja je odavno izašla iz sfere njihovog interesovanja.¹³ Isti je slučaj i sa Hrvatima, koji

10 Ovdje se ne može propustiti obraćanje Mladena Vasiljevića Ekmečiću: „Mi, studenti istorije gledali smo u Vas kao u instituciju, kao vrhunskog korifeja nauke za koju smo se opredijelili. Upijali smo Vaša predavanja, ne znajući da u Vama spava projekat čiji se pandan može naći samo u najmračnijim periodima ljudskog bivstvovanja. Vrlo brzo ste se, profesore Ekmečiću, 'uklonili' u političko podzemlje nacionalnog ekskluzivizma i razradili čudovišnu ideologiju ne shvatajući da su vaše kabinetske tlapnje – put u pakao za sve... Šteta je samo što to niste objasnili i srpskom narodu, čije su sadašnje ali i buduće generacije po Vašem projektu žrtvovane u ime 'viših istorijskih ciljeva'. O Muslimanima i Hrvatima da i ne govorimo.“ Prema: Alija Isaković, *Antologija zla* (Ljubljana, 1994), str. 88-89.

11 Mladen Ančić, *Što je Bosna bez Hercegovine?*, <http://hrcak.srce.hr/file/28960>.

12 Opravdavajući svoje imenovanje Bošnjaka za sintetičku naciju (iako nije bio jedini u tome), M. Ekmečić u više navrata konstatuje da su „bosanski muslimani od 1868. do 1995. devet puta menjali službeni naziv svog nacionalnog identiteta. Sebe su sami do Berlinskog kongresa 1878. smatrali turskom nacionalnom varijantom, a to stanje po skrivenom osećanju i danas još traje.“ Ni u jednom opetovanju ove konstatacije nije spomenuo da u većini slučajeva nisu Bošnjaci bili ti koji su sami mijenjali službeni naziv svog nacionalnog identiteta, popularnije rečeno, niko ih nije pitao kako će se zvati!

13 Vrlo slikovit citat iz govora Petra Vlahovića: „Srbi turskog zakona' ili 'Turci srpskog jezika' zatečeni su na ovom tlu kao rukavac orijentalne islamske kulture sa vidnim primesama južnoslovenskog nasleđa između katolika i pravoslavnih, koji ih podsećaju na ono što su bili, a Muslimani katolike i pravoslavne na ono što neće da budu.“

su nakon višedecenijskih ciljanih istraživanja „staroiranskog podrijetla Hrvata“¹⁴ suptilnije usmjereni na širenje vlastitog korpusa s današnjim imenovanjem.¹⁵ Iako je kroz historiju srpski jezik upoznao imenovanje srpskog stanovništva na hrvatskom prostoru kao „Hrvaćane“, danas će se opravdano – ali djelimično opravdano – ljudi rođeni u Srbiji koji žive i rade u Hrvatskoj nazivati hrvatskim, oni koji su rođeni u Bosni a žive i rade u Srbiji nazivati srbijanskim i sl.¹⁶ Dok su bosanski Srbi i Hrvati bili i ostali dijelom historija srpskog / hrvatskog naroda i enciklopedijskog predstavljanja, među Bošnjacima se ova nedoumica ili paralelizam identitarne autentičnosti vezao skoro isključivo za političke granice i to toliko duboko da katedra za historiju u odabiru tema doktorskih radnji na početku 21. stoljeća ne priznaje Bošnjake van Bosne.¹⁷ Jednodimenzionalno historijsko pamćenje je na području Bosne i Hercegovine dugoročno produciralo dvije vrste kontroverzi, prve, izazvane zaobilaženjem oblasti i pitanja koji bi doveli u pitanje to pamćenje i druge, karakteristične po situaciji u kojoj su nacionalne historiografije okrenute same sebi i u tom duhu postavljene selektivno prema događajima u prošlosti. Rezultat je to da prosječno obrazovan čovjek neće znati, a struka neće dati odgovor na pitanje poput onog kome pripada historija Nikšića do 19. stoljeća? Kojoj nacionalnoj historiji pripada? Crnogorskoj? Bosanskohercegovačkoj? Taj se problem može skoro plastično prikazati na primjeru hafiza Saliha Gaševića, čovjeka rođenog u Nikšiću, školovanog u Istanbulu, koji je bio na službi u Prizrenskom

14 *O predslavenskom iskonu?! Staroiransko podrijetlo Hrvata*, zbornik simpozijuma (Zagreb, 24. juni 1998).

15 Tako ćemo, npr. glumca Borisa Dvornika naći u *Ko je ko u Hrvata*, a sam Dvornik s ponosom je naglašavao da je porijeklom Čeh!

16 Za Nikolu Teslu jasno je da će ostati i Srbin (rođenjem) i Hrvat (državljanstvo: Austro-Ugarska, SAD, https://hr.wikipedia.org/wiki/Nikola_Tesla), ali imenovanje nedavno preminulog glumca Nebojše Glogovca, npr., kao srbijanskog glumca (rođen u Trebinju, BiH) ili Radeta Šerbedžije kao hrvatskog glumca (srpskog porijekla iz Udline) može biti paradigma te prakse.

17 Dr. Safet Bandžović doktorirao je na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta sa vjerovatno najdužim naslovom u historiji Odsjeka isključivo zbog toga što mu prethodno, 2002. godine, nije dopušteno da prijavi temu pod naslovom „Iseljavanje Bošnjaka u Tursku od prvih decenija XX stoljeća do 1970. godine“. U radnji se mislilo posebno na Sandžak, odnosno na prostor nekadašnjeg historijskog Bosanskog pašaluka, čije se stanovništvo do danas izjašnjava kao Bošnjaci. Konačni naziv radnje glasilo je *Iseljavanje muslimanskog slavenskog stanovništva [Bošnjaka, Goranaca, Torbeša i dr.] iz Sandžaka, Makedonije i s Kosova u Tursku (1912.-1970)*, dok je ista objavljena 2006. godine pod naslovom *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*. Vraćanje izraza „Bošnjak“ bar u zagradi, uz priključene Torbeše i Gorance, bio je rezultat insistiranja nekih članova Nastavno-naučnog vijeća Filozofskog fakulteta, i to profesora sa drugih odsjeka, koji se nisu slagali sa stavom Odsjeka za historiju da se govori uopćeno samo o „muslimanima slavenskog porijekla“. Procedura usvajanja potrajala je nekoliko mjeseci i rezultirala navedenim radnim naslovom vanredne dužine kao svojevršnim kompromisom stavova Odsjeka za historiju i Nastavno-naučnog vijeća. Slučaju dr. Bandžovića deceniju i po ranije prethodila su slična iskustva dr. Mustafe Memića, kojem nije omogućeno da na Filozofskom fakultetu u Sarajevu odbrani doktorsku tezu prijavljenu pod naslovom „Muslimani u Crnoj Gori u oslobodilačkoj borbi 1878-1945“. Prijavu teze nije prihvatio ni Fakultet političkih nauka u Sarajevu, ali jeste Filozofski fakultet u Ljubljani, gdje je i odbranjena 1994. godine.

sandžaku, potom u Šahovićima, koji piše prevod i prepjev Čelebijevog *Mevluda* i kaže u uvodu: „Moliše me kolašinski prviši, / nama Mevlud *bosanski* napiši!“¹⁸ Historiografija ne može podrazumijevati mentalno odricanje od prostora koji se danas nalaze u drugim državama, jer će time postati upitna njena vjerodostojnost.¹⁹

Skoro defetistička samoizolacija u regionu nije produkt tek dešavanja u posljednje dvije i po decenije, niti je više moguće smatrati da su sve teškoće i neriješeni problemi nastali s devedesetim godinama, a da je do tada sve bilo idealno. Zna se da je Memorandum iz 1986. godine bio skup projekata nacionalne homogenizacije Srba, za čiju je realizaciju Srpska akademija nauka i umetnosti angažovala najjače naučnike, koji će ponuditi Srbima svoju viziju budućnosti za izlaz iz „inferiornog položaja“.²⁰ Dobrica Ćosić, kao glavni idejni projektant, ima svoje mjesto u svemu što se dešavalo narednih godina, pa i do danas, ali je besmisleno pripisivati mu „zasluge“ za destrukciju tuđih identiteta, kulture i života koja se može pratiti u decenijama prije 1986. godine.

Početkom 70-ih godina 20. stoljeća Husref Redžić postavlja u *Oslobodjenju* pitanje da li je omaškom, ili s nekom argumentacijom, izostavljena islamska umjetnost iz sadržaja reprezentativne izložbe „Umjetnosti u Jugoslaviji od prethistorije do danas“ (Pariz, 2.3. – 17.5.1970), pošto se ispostavilo da ni u organizacionom odboru ni u stručnim tijelima nije bilo niti jednog stručnjaka za islamsku umjetnost. Husref Redžić se s pravom tada pita: „Kako se mogla zaboraviti jedna umjetnost čija su djela stvarana na čitavoj istočnoj polovini Jugoslavije, čije trajanje obuhvaća vremenski raspon od četiri do pet vjekova i čiji su uticaji u savremenoj umjetnosti nekih regija u Jugoslaviji i danas očigledni?“²¹

U *NIN*-u od 20.12.1970. godine dobija jednostavno objašnjenje: „Krivicu za taj propust (...) ne snosi organizacioni odbor, već oni koji su iz toga dela zemlje [ovim se misli na BiH, prim. H.R. i R.S.] predlagali eksponate na parišku izložbu!“

Nažalost, u ovakvim situacijama možemo se pitati da li je u pravu Milorad Ekmečić kad razlog za uskraćivanje postojanja afiniteta razvijanja historijske nauke u Bosni vidi u tome što Bosna za njega „nema društvo kome je trebala slika sopstvenog iskustva, kao sredstva informacije“. „Samo razvijenije društvene

18 Ramiza Smajić, „Hercegovina...“, str. 254

19 Kad je u Novom Pazaru pripremano novo izdanje djela *Historija Bošnjaka* Mustafe Imamovića, bilo je javno iznesenih pitanja kako se može objaviti djelo koje ne obuhvata cjelovitu historiju i Sandžaka s tolikim brojem stanovništva koje se još uvijek izjašnjava kao Bošnjaci.

20 Predani sakupljač dokumentacije o zločinima nad narodom Avdo Huseinović svoj dokumentarni film *Bosna ili smrt* počinje rečenicom: „U septembru 1986. godine Srpska akademija nauka i umetnosti objavljuje svoj Memorandum. (...)“ [Avdo Huseinović, *Bosna ili smrt* (Sarajevo: Haber, 2010)]. Tom zaslužnom dokumentaristi ne bi se smjela kao lapsus potkrasti tvrdnja u navedenoj rečenici. Srpska akademija nauka i umetnosti Memorandum NIJE nikad objavila, on je, prema izjavama, otuđen iz jednog pisaćeg stola.

21 Husref Redžić, „U Pariz bez islamske umjetnosti“, *VUS*, XX (1971), str. 987, 10; također u: Alija Isaković, „O nacionaliziranju Muslimana“, „101 godina afirmiranja i negiranja nacionalnog identiteta Muslimana“, *Globus* (Zagreb: 1990), str. 243-245.

zajednice“, govorio je on, „one kojima je postignut stepen uspona nametnuo potrebu razmene iskustava sa prošlošću, imaju istorijsku nauku.“²²

Na spomenutom skupu posvećenom naučnom djelu Branislava Đurđeva govori sam o pravcima razvoja osmanistike u jugoslavenskom i postjugoslavenskom periodu. Jedna od primjedbi koja se odnosila na moj rad bila je i ta da je suviše moje tretiranje uticaja ljudi poput Ekmečića na pravce razvoja osmanistike, pošto se „on nije bavio osmanistikom“²³ Bilo bi dobro kad bi postojao čovjek koji će odgovoriti na pitanje kojim se periodom primarno bavio Milorad Ekmečić nakon čitanja, recimo, djela *Dugo kretanje između „klanja“ i „oranja“, Istorija Srba u Novom veku (1492–1992)?*²⁴ Zar Ekmečić nije uticao na pravac razvoja osmanistike i onda kad u pismu Akademiji akcentira pitanja kojima se treba dati prioritet u budućim istraživanjima, pa, između ostalog, navodi demografsko istraživanje stanovništva Bosne i Hercegovine od kraja 15. stoljeća do 1918. godine, „problem islamizacije“, u kojem je „nauka ostala opterećena političkom ideologijom“ itd.? Ko se usudio prigovoriti akademiku Radovanu Samardžiću što se osjeća pozvanim iznijeti stav kako se veći dio 16. stoljeća Osmansko carstvo „skoro neprekidno nalazilo u rukama srpskog porekla“, a onda govoriti kako je Bosnu i Hercegovinu 1878. godine „zaposela Austro-Ugarska i smišljeno po njima počela sejati seme odnarođivanja.“²⁵

Sve su to historičari koji su skoro cjelokupnim opusom ocrtavali duhovnu matricu negiranja identiteta cijelih naroda. Istražujući probleme oko adekvatnog imenovanja pojmova koji se javljaju kroz obradu osmanskog perioda, već sam ukazivala na niz stručnih grešaka, ali i na primjere naoko ležerne prakse u pribjegavanju anahronizmima, koja se kontinuirano pokazuje kod pojedinih autora. Iako bi se ovdje moglo u velikoj mjeri obraditi djelo Srećka Džaje, koji, također, sam nije bio osmanista, ali je donio niz priloga s vlastitim gledanjima na osmanističke teme, ja sam još prije petnaestak godina izdvojila Milorada Ekmečića, kojem se ne može osporiti veći kredibilitet da iznosi svoje stavove u ovom smislu i tako utječe na razvoj bosanskohercegovačkog društva, prvo kroz studentsku populaciju, a onda i šire, praktičnom realizacijom svojih teoretskih postavljenih okvira djelovanja. Kod njega se moglo primijetiti da kroz svoje tekstove (kako one vezane za osmanski period, tako i uopće) očito ciljano nikad ne koristi konstrukciju „bosanski Srbi“, nego isključivo „Srbi u Bosni“.²⁶ Identitarne kvalifik-

22 Milorad Ekmečić, „O istraživanju istorije Bosne i Hercegovine danas“, u: *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena* (Beograd: Istorijski institut SANU Beograd, Novi Sad: Pravoslavna reč, 1995).

23 U izlaganju koje je podnio na tom skupu, Nenad Filipović Ekmečića naziva jednim od najvećih bosanskih historičara. Napravi li se uvid u njegovu bibliografiju, neumitan zaključak je da je Milorad Ekmečić najmanje radio na temama vezanim za Bosnu.

24 Milorad Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranja – istorija Srba u Novom Veku (1492–1992)* (Beograd, Zavod za udžbenike, 2008).

25 Radovan Samardžić, *Ideje za srpsku istoriju* (Beograd: Jugoslavijapublik, 1989), str. 250–258.

26 Ramiza Smajić, „Neki terminološki problemi u izučavanju osmanskog perioda historije Bosne i Hercegovine“, u: *Zbornik ANUBiH-a sa naučnog skupa: „Historiografija u Bosni i Hercegovini 1990–2000“*, 30. oktobar 2001 (Sarajevo, 2003), str. 59–65.

acije iz ugla današnjeg poimanja etniciteta uobičajena su pojava u historiografiji i skoro okamenjena praksa koja ostavlja po strani prvorazredne izvore i dopušta nasumične i neistinite tvrdnje poput one da je Mehmed-paša Sokolović bio sin jednog Srbina, da mu je brat bio Makarije / Marko i sl.²⁷ Iako se današnji politički srpski krugovi nisu odmakli od takve terminologije i stereotipa, za bosanskohercegovačku historiografiju daleko je ozbiljnije Ekmečićevo neslaganje da se uvede posebni nastavni predmet historija naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine na Filozofskom fakultetu,²⁸ te tvrdnja da je „stari greh da je u nekadašnjem jugoslovenskom rasporedu središta naučnih istraživanja, Zagrebu ostavljeno da izučava latinske izvore, Sarajevu turske, a Beogradu vizantijske“, kao i da „niko nema više potrebe za izučavanjem turske arhivske građe nego srpski narod, a Beograd kao kulturna prestonica u tome ima prednost“.²⁹ Ovakvi, javno iznošeni, stavovi indiciraju ideološku uslovljenost razvoja same osmanistike u Bosni i Hercegovini, a okvirno i cijele historiografije. Iako spomenuti autor zagovara analizu izvora i istraživački postupak, u praksi je vođen pretpostavkama koje u startu negiraju izvorni materijal. Primjera za to ima više, a izdvojit ćemo jedan: dok s jedne strane opravdano ističe da je rad Ahmeta Aličića o uređenju Bosanskog ejaleta od 1789–1878 zasnovan na stručnoj ekspertizi „turskih“ izvora, zašto ne dozvoljava da se

27 Konkretno kad je riječ o ovom primjeru, argumentirani podaci poput onih koje su iznijeli učesnici simpozijuma *Mehmet-paša Sokolović i porodica Sokolović kroz historiju* (Sarajevo, 13-15. oktobar 2016. godine, u organizaciji Orijentalnog instituta u Sarajevu) jednako ostaju u medijskoj sjeni prema bučnijim medijskim stereotipskim predstavama i tendencioznim naučnim tekstovima.

28 M. Ekmečić nije se slagao s uvođenjem tog posebnog nastavnog predmeta, a na stav Milana Uzelca da je proučavanje historije Bosne i Hercegovine centralni zadatak Odsjeka, a i Filozofskog fakulteta, akademik ciljano usmjerava komentar na sljedeće: „Da li možemo toliko predimenzionirati nacionalnu istoriju naroda Bosne i Hercegovine da to onda ne postane politički i ideološki problem?“ Detaljnije o raspravi vidjeti u: Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću* (Sarajevo, 1998), 289-291. Uz ovakvu prividnu objektivnost akademik Ekmečić često zamjera ideologiji da historijsku nauku uzima za svoj instrument, da se ignorišu izvori i prešutkuju činjenice, ali pritom sebi dozvoljava i više od toga, ne libeći se demagoškog sažimanja slike etničkog karaktera Bosne i Hercegovine kroz nauku koja je „stvorila značajnu tekovinu da Bosnu i Hercegovinu od doseljenja Slovena na Balkansko poluostrvo smatra srpskom zemljom“. (Vidjeti: „O istraživanju istorije Bosne i Hercegovine danas“, u: *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, zbornik s Međunarodnog naučnog skupa, 13-15. decembar 1994. (Beograd, 1995), 20). Iz svega rečenog može se postaviti pitanje odnosa prema državi ljudi koji su na ovaj način tretirali skoro 500-godišnju historiju Bosne i Hercegovine, a što u obrazloženju potrebe (re)interpretacije prošlosti zaključuje i dr. Safet Bandžović: „Ono što se nameće nakon svega jeste složeno pitanje kako je bilo moguće godinama opstruirati rad na historiji BiH i Enciklopedijskom separatu BiH, suprotstavljati se uvođenju predmeta *Historija BiH* na Filozofskom fakultetu, a pri tom, uz sve prateće privilegije napredovati u karijeri, stjecati najveća univerzitetska i akademska zvanja, dobijati najveća republička i naučna priznanja.“ (Detaljnije vidjeti u: „Postjugoslavenska historiografija: (re)interpretacija prošlosti“, *Pregled 2* (2008), Sarajevo, 32).

29 Milorad Ekmečić, „O istraživanju istorije Bosne i Hercegovine danas“, u: *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, Međunarodni naučni skup 13-15. decembar 1994. (Beograd, 1995), 18.

prihvate informacije iz kat. popisa 1468, koji je jednim dijelom priredio upravo spomenuti istraživač? Da li činjenica da ovaj najraniji popis po osvajanju Bosne ne dozvoljava „legalizaciju izjednačavanja pojmova Srbin – pravoslavac, odnosno Latin – katolik?“ Da li činjenica da ovaj defter prati od Osmanlija naseljavanja Vlaha po Bosni?³⁰ Ili što činjenica prisutnosti velikog broja nemuslimanskih timarnika obara tezu: Poturči se plah i lakomi, veoma omiljenu kod jednog broja naučnika?³¹

Historičaru ne bi trebalo biti svejedno hoće li reći Osmansko ili Tursko carstvo, jednako kao što mu ne smije biti svejedno ni što jedan „nepoznati“ Radovan Samardžić 1992. godine uvodi novitete u leksici „nekadašnjeg“ R. Samardžića, pa govori o „genocidu“ Turaka nad Srbima, koji trpe „deportovanja“, „prinudna preseljenja“, „mučenja“, „sprdnje s verskim zakonom i obredima“.³² Akademik Radovan Samardžić bio je jedan od intelektualaca s velikosrpskim ambicijama, koji je od ostalih odskakao svojim istančanim stilom, načinom korištenja vlastite erudicije da bi njegov rad izbjegao epitet dosadnog historiografskog teksta, u cjelini gledano, naučnik urbanog duha naspram folklorističkog stila Ekmečića, Ćosića i dr. „Novi“ Samardžić zakopao se u stereotipe o vlastitom narodu, o osjećaju omraze kod susjeda „protiv svega što je srpsko“, ušao u nagađanja o milion srpskih žrtava u Drugom svjetskom ratu. Kao glavni neprijatelj označeni su,

30 M. Ekmečić smatra „bolnom omaškom“ upliv mitologije u naučnu literaturu koja je „vlaško stanovništvo smatrala samo socijalnim slojem, a ne etničkom skupinom.“ (Vidi: „Dostignuća i nedostaci u istraživanju istorije Bosne i Hercegovine 1850-1875“, u: *Međunarodni naučni skup „Problemi istorije BiH 1850-1875“*, Posebna izdanja ANUBiH-a, knj. LXXXIV (Sarajevo, 1987), 29). Zanimljivo je kako ovaj autor, poznat po apsolutnom neprihvatanju naučnog objašnjenja višestoljetne prisutnosti i sadržajnosti pojma „Bošnjak“ i po zagovaranju vještačkog karaktera ove „sintetičke“ nacije, u brojnim svojim radovima reaguje na „udaranje na kontinuitet srpskog prisustva u Bosni od ranog slovenskog doseljenja“. Između ostalog, za primjer uzima stavove Ive Pilara oko južnoslavenskog pitanja, konkretno stav da su „današnji Srbi počeli nastajati u Bosni tek nakon što su Bosnu godine 1463. osvojili Turci“ te da su „pravoslavni Vlasi poslužili kao jezgro za stvaranje novog pravoslavnog pučanstva“. Pošto nam nije cilj da ovdje razmatramo koliko je to „zasnovano na pretpostavkama i nedokazano“, samo ćemo uputiti na radove dr. Snježane Buzov („Vlaško pitanje i osmanlijski izvori“, *Povijesni prilozi*, 11:322 (1992), 39-60. i dr.); Zefa Mirdite („Vlasi u svjetlosti bizantskih izvora“, *Povijesni prilozi*, 14:14 (1995); „Vlasi, polinomičan narod“, *Povijesni prilozi*, 26 (2007), str. 33, 249-269. i dr.)

31 Vidjeti: Ramiza Ibrahimović, „Struktura feudalne klase u Bosni u 15. vijeku s posebnim osvrtom na regionalnu i konfesionalnu pripadnost“, u: *Zbornik simpozijuma „Širenje islama i islamska kultura u Bosanskom ejaletu“*, održanog 7-9. marta 1991. god. u Sarajevu; *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 41 (1991) (Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu), 269-282; „Jedno je sigurno: islam je vera koja je Srbima potpuno nepoznata i strana: ceo Kuran je na arapskom jeziku, molitve su na arapskom. To je religija koja se potpuno razlikuje od one u kojoj su oni odgajani. Ali, u teškim vremenima, kada su bili pritisnuti svim vrstama tereta i diskriminacije, Srbi su morali da pronalaze način da prežive, da sebi i svojoj porodici obezbede egzistenciju. Ako je taj način prelaza u islam, a drugog načina nije bilo, oni su morali da ga prihvate.“ Erna Miljković-Bojanić, *Blic*, Beograd, 3.9.1998.

32 Radovan Samardžić, „Turci u srpskoj istoriji“, u: *Zbornik za orijentalne studije*, 1 (1992), Beograd, str. 19-37

pored dotadašnjih "lukavih Janeza", "podmuklih Šiptara", "genocidnih Hrvata", i Bošnjaci kao "Turci" – mitiski neprijatelji.³³

Upitnosti terminologije doprinose podjednako i domaći i regionalni autori. Uporedimo li samo dva-tri autora koji su radili na ključnim ustancima, bunama i ratovima 19. i 20. stoljeća, uočit ćemo nelogičnosti oko definiranja oružanih pobuna i njihovog kategoriziranja. Historičari bi prvi trebalo da imaju, – a nemaju – objašnjenje upotrebe izraza Milorada Ekmečića u naslovu njegovih studija *Ustanak u Bosni: 1875–1878 i Ustanak u Hercegovini 1882. i istorijske pouke*,³⁴ Hasana Škapura u djelu *Odnos osmanskih vlasti prema Bosanskom ustanku: (1875–1878)*,³⁵ naspram u historiografiji ustaljenog nazivanja *Cazinske bune*³⁶ ili *Bune Husejn-kapetana Gradaševića* [istakla R.S.]. Posebna upitnost stoji u izrazu Dobrice Ćosića u *Bosanskom ratu*³⁷ s njegovim naglašenim viđenjem građanskog karaktera rata, ali u ranije navedenim naslovima radi se o oružanim pobunama koje su sve usmjerene protiv aktuelne vlasti. Ponovo dolazimo do zaključka da se terminologija nikad ne tiče samo termina.

Današnja historiografija, iako ne samo naša nego i naših susjeda, suočava se sa zatamnjanim mjestima na istraživačkim poljima. Neki historičari najradije bi ih ostavili takvima, pravili se da ne postoje, poput mase intelektualaca koji su doktorirali na elementima preraslih ideologija, pa im je teško priznati da o toliko stvari nikad nisu ni čitali, a kamoli istraživali ili pisali. Takvima je uzaludno objašnjavati npr., kako je termin „islamista“ doživio potpunu promjenu značenja.³⁸ Drugi, poneseni nacionalizmom, prostom destruktivnošću prema svemu što je drugačije i što želi takvo ostati, raskopavaju ta zatamnjena mjesta, cijepaju, u startu negiraju moguća otkrića, skrivajući, također, da nemaju smislen odgovor

33 Čini se da je svima teško prihvatiti da je tradicionalna historija regiona Balkana u biti historija osmanskih manjina data izvan njihovog konteksta. Njihov kontekst je zapravo većinsko muslimansko stanovništvo tokom višestoljetne osmanske uprave. Vidjeti: S. Bandžović, „Bošnjaci u postjugoslavenskoj srpskoj historiografiji“, *Prilozi*, 29 (2000), Sarajevo, str. 351-352.

34 Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni: 1875-1878* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1960); „Ustanak u Hercegovini 1882. i istorijske pouke: (rezime saopšten na Naučnom skupu, oktobra 1982. godine)“, separat (Sarajevo: ANUBiH, 1983).

35 Hasan Škapur, *Odnos osmanskih vlasti prema Bosanskom ustanku : (1875-1878)* (Sarajevo: Centar za osmanističke studije, 2017).

36 U udžbeniku autora Miljenka Miloša (*Povijest novoga doba, udžbenik povijesti za 8. razred osnovne škole*, Mostar: ZNAM d.o.o., 2008, 177), spomenuta Cazinska buna nazvana je „srpski đurđevdanski ustanak“, tako da aludira na pobunu Srba u Hrvatskoj s početka devedesetih godina dvadesetog stoljeća: „Tako je, na Đurđevdan, 6. svibnja 1950. godine u Banovini, [ovdje je vjerojatno trebalo biti: Banija, op. V.K.] na Kordunu, u Lici i Bosanskoj Krajini izbio ustanak srpskoga stanovništva s porukom ‘za kralja i otadžbinu’. Njima se pridružio i određeni broj Hrvata i muslimana koji su bili nezadovoljni komunističkim vlastima...“, Vera Katz, „Udžbenici historije u BiH“ u: *Forum za tranzicionu pravdu: Udžbenici istorije u post-konfliktnim društvima: Obrazovanje za pomirenje?*, 1:1 (apr. 2007), Beograd: Fond za humanitarno pravo, 2007, str. 55.

37 Dobrica Ćosić, *Bosanski rat* (Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije, 2012).

38 Orientalistica i historičarka prof. dr. Snježana Buzov (i ne jedina) znala je ozbiljno zbuniti publiku na naučnim skupovima predstavljajući se kao „islamista“.

na niz pitanja koja izviru iz tih mrlja. Jedno od takvih pitanja je, npr., kako to da je pominjani M. Ekmečić u samo predvečerje rata, 25.11.1991. godine, dobio nagradu ZAVNOBiH-a? Konačno, ima i onih čiji se glas slabo čuje, ali se uspijeva probiti u isprekidanim dionicama. To su oni koji su svjesni potrebe slojevitog pristupa, koji shvataju da historija nije nikad crno-bijeli svijet, da kulturalno pamćenje i priča o identitetu ne mora biti polje otimanja „moje-tvoje“ i da su nužna multiperspektivna i multidisciplinarna istraživanja.

Vođena iskustvom rada na izvornoj građi, historičarka Olga Zirojević je u više navrata svojim tretmanom pet stotina godina dugog osmanskog perioda narušavala antiislamske konstrukcije i tumačenja svojih kolega. Pred „iskušenjima vremena“, međutim, i sama je posustala u obradi pojedinih tema, pa se desilo, npr., da izjednačava kriptokršćanstvo i dvovjerje, zanemarujući bogati sinkretistički mozaik balkanskih krajeva i navodeći izrazito dualističke, pa i šamanske običajne tragove kao argumente za skrivenu privrženost kršćanstvu, odnosno kriptokršćanstvu. Ljude koji su u svojoj praksi očuvali neke kršćanske elemente ona naziva „pomuslimanjenicima“, a zbog činjenice da su neki narodi rado primali šarena jaja od kršćana, Zirojević tvrdi da su isti obilježavali Uskrs! Pored svega dešavalo se i to da u jednoj studiji, naprimjer, autorica Čengiće naziva azijskim etničkim infiltratima u Bosni, a u drugoj ističe kako su Smail-aga Čengić i njegov sin Dedaga ostavljali prilog crkvi Pivskog manastira, klanjali se pred freskom, pa bi se sad dalo zaključiti da su Čengići, iako „etnički infiltrat iz Azije“ ustvari kriptokršćani.³⁹ I Vojislav Maksimović, profesor Filozofskog fakulteta, nalazi za shodno da tumači kako se Srbima nakon nekoliko stotina godina ukazala prilika da se konačno oslobode od „azijatskih došljaka“ i islama⁴⁰, a Dragan Nedeljković ističe kako Muslimani nemaju svoju historiju, svoju književnost, da koriste srpski jezik i često slave neke pravoslavne praznike.⁴¹

Postoje još uvijek i tačke emotivnih lomova svih regionalnih historiografija. Jedna od takvih u Bosni je, npr., Pokret Husein-kapetana Gradašćevića te zanemarivanje učesća hercegovačkih paša u njegovom gušenju u odnosu na predstavljanje njegovog karaktera. Decenijama je ponavljana paradigma:

- da se begovat i agovat posmatraju kao viša i niža ljestvica nasilnih izrabljivača, feudalaca;
- da je, što je potpuno netačno, raju činilo samo nemuslimansko stanovništvo;

39 Ideja nosilja ovih studija jeste da kršćanstvo, zajedno sa svojim paganskim elementima, nije moglo biti sasvim istisnuto već i zbog svoje dugovjekovne ukorijenjenosti, pa otuda među novim muslimanima konvertitima cijeli niz kršćanskih survivala, koji će dočekati i naše vrijeme. Trebalo bi postaviti onda pitanje: da li je muslimanski survival jedan prosječan današnji pravoslavac koji protiv uroka veoma često izgovara „mašallah“? Da li bi se današnji prosječni musliman trebao smatrati šamanskim survivalom samo zato što uz to isto „mašallah“ kucne u drvo? Detaljnije vidjeti u: Ramiza Smajić, „Prikaz: Olga Zirojević, 'Konvertiti - kako su se zvali', *Prilozi Instituta za istoriju*, 31 (2002), str. 223-226.

40 *Vreme*, 20 (22.8.1994), Beograd.

41 *Politika* (19.6.1994), Beograd.

- da se apsolutno negirala državotvorna svijest begovata i da se tvrdilo kako je inicijativa organizacije Pokreta kretala od gradskog stanovništva;
- da je cijela slika buđenja Pokreta predstavljana uprošćeno i kao spontani proces, bez ikakve uloge svijesti o sebi i svom;
- da je Pokret predstavljan kao nastojanje bosanskih „feudalaca“ da zadrže ranije ili dobiju veće privilegije,
- da je sam Husejn upražnjavao konkubinat, imao svoj harem; da je bio nadmen i raskalašen itd., itd.⁴²

Tragovi administrativno-političkih okolnosti druge polovine 20. stoljeća u akademskoj zajednici danas

Pored ovakvih brojnih historiografskih momenata uz diskutabilne načine tretiranja historijskih činjenica, decenijama je prisutan institucionalni upliv politike u historiografske tokove, u velikoj mjeri opet potenciran od nekih ranije navedenih pojedinaca.

Na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu do 1980. godine nije bilo zasebnog predmeta Historija Bosne i Hercegovine! Velikim dijelom

42 Koliko je taj pokret još uvijek nedovoljno obrađen, vidi se iz toka jednog, u drugim državama uobičajenog dijecezanskog procesa. Sve ono šta su i kako su otac, braća i sam Husejn-kapetan radili u godinama korjenitih reformi Osmanske države, otežat će sigurno posao Povijesnoj komisiji za dijecezanski proces, koja u posljednjih godinu i po provodi postupak proglašenja fra Lovre Milanovića za prvog katoličkog sveca u Sarajevu, koji je stradao u „mržnji prema vjeri“, a čija se mučenička smrt vezuje za okruženje Husejn-kapetanovog oca Osman-bega. Za neupućene, riječ je o narodnoj predaji po kojoj je, u prolasku kroz selo Turić, fra Lovru susreo Mujo Arnaut, nadzornik dobara Osman-kapetana Gradašćevića, pa je Mujo ubio fra Lovru 3. februara 1807. godine na spomendan sv. Blaža mučenika, i to zato što fra Lovro prolazeći pokraj Muje nije sišao s konja i iskazao mu poštovanje. Po predaji, poginuo je „nedužan, mučenički udaren nožem, a zatim ubijen iz male puške (kubure), u mržnji prema vjeri, u 30 godini života od Turčina.“ (Izvor: Katolička tiskovna agencija: „Otvoren postupak kanonizacije sluge Božjega fra Lovre Milanovića“, <http://www.ktabkbih.net/info.asp?id=51181>). Pored toga što je ovdje riječ samo o narodnoj predaji, bez historijskih dokaza o ubistvu na opisani način, prvorazredna arhivska građa donosi niz svjedočanstava drugačije atmosfere u cijeloj Gradačačkoj kapetaniji, stvaranoj apsolutno zahvaljujući načinu ponašanja Osman-kapetana i njegovih sinova nakon njega. Svi izvori slažu se da je Husejn nastavio stopama svog oca, brinući o sigurnosti i opskrbljenosti raje na njihovim čiflicima, poduzimajući naprednije tehnologije navodnjavanja zemljišta, a prvenstveno vodeći računa o očevim zahtjevima uvijek korektnog ponašanja prema čiftčijama. Kao student sam se na molbu fra Ignjacija Gavrana potrudila prevesti ferman koji se odnosio na samostan Tolisu kod Gradačca i u kojem je konstatirano da je Husejn-kapetan mimo centralne vlasti uradio ono što je bilo u okviru sultanovih nadležnosti. On je, naime, fra Ilji Starčeviću dao dopuštenje i pružio pomoć da se umjesto opravke crkve sagradi nova crkva i samostan, te osnovna škola za kršćansku djecu. I inače su saradivali jako puno u toku Pokreta, prvenstveno u komunikaciji s austrijskim vlastima, ali i u okupljanju i opremanju čiftčija za Pokret.

zahvaljujući rastućoj demokratizaciji društva prethodnih petnaestak godina (silaskom s političke scene Aleksandra Rankovića, novim nacionalnim imenovanjima i društveno-političkim previranjima u SFRJ Jugoslaviji općenito), zahtjevi za promjenama javljaju se i na Univerzitetu u Sarajevu. Rasprava je vođena, na osnovu partijskih direktiva, posebno 70-ih godina prošlog stoljeća.⁴³ Pošto se decenijama prije osjećalo da način na koji je do tada izučavana historija naroda Bosne i Hercegovine nije bio zadovoljavajući (Ahmed Hadžirović), pokrenuta je rasprava oko nužnosti uvođenja naučne discipline „historija naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine“. Stav da je na studiju historije Bosna zapostavljena M. Ekmečić energično je odbacio kao neosnovan, predlažući, ako se baš insistira, da se samo transformiše naziv predmeta Istorija naroda SFRJ u naziv „istorija naroda i narodnosti SFRJ sa istorijom naroda i SR Bosne i Hercegovine“. Pored zamjerki na ponuđenu literaturu za studij, Mustafa Imamović naglasio je da historiju naroda BiH „ne bi trebalo kao nastavnu disciplinu utapati u istoriju naroda Jugoslavije, čak ni sa promijenjenim nazivom“ jer je Ekmečićev prijedlog semantički nelogičan. Po njemu, ispada da narodi Bosne i Hercegovine nisu ni narodi Jugoslavije, nego njihov dodatak. Stavovi Ekmečića u konačnici rasprave naučno i politički obesnaženi su, ali će historiografija pamtili taj period i po tome da ANUBiH kao institucija kroz sva ova previranja politički nije stala iza vlastite države.⁴⁴ Do rata i tokom rata 1992–1995. godine, na katedri je kao predmet obrađivana historija naroda BiH (zasebno u srednjem vijeku, u tursko doba, u 19. vijeku).

Idemo li dalje u prošlost, prisjetit ćemo se da je Peti kongres historičara Jugoslavije (Ohrid, 1969. godine) već svojom okvirnom temom „Etnički i nacionalni procesi u našoj zemlji“ izazvao veliko zanimanje, ali je Avdo Sućeska (čijem se naučnom djelu, napomenimo još, kao i Hazimu Šabanoviću tek posthumno počinje dodjeljivati dužna pažnja) zaslužan što je „trasiran put bošnjačkim nacionalnim temama u jugoslavensku historiografiju kao legitimnim pitanjima i područjima istraživanja“. Njegov referat o historijskim osnovama posebnosti bosanskohercegovačkih muslimana jedan je od poticaja kojim su inventivniji intelektualci pozivali na prepoznavanje vlastite historije i kulture. Opominjali su, između ostalog, da srednjoškolski udžbenici iz nacionalnih disciplina nisu pisani po bosanskohercegovačkim programima, pa su se „Muslimani“ suočavali s pritiskom iščekivanja mogućeg nacionaliziranja u Srbe i Hrvate.⁴⁵ Na spomenutom kongresu udareni temelji adekvatnijem radu na historiji Bosne i Hercegovini, formiranje Komisije za istoriju naroda Bosne i Hercegovine, smrti rukovodilaca projekta Ante Babića i Hamdije Kapidžića, ostavka Branislava Đurđeva, te otičačina oko „prava prvenstva“ pojedinih autora u obradi određenih tema, izaziva-

43 Tok rasprave, uz izvore, najpreglednije jepredočio Šaćir Filandra u svojoj knjizi *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo, 1998.

44 Muhidin Pelesić, „Manipulacije srpske historiografije o Bosni i Hercegovini“, *Prilozi Instituta za istoriju*, 29 (Sarajevo, 2000), str. 379.

45 Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, str. 234-235, 316-325.

li su stalna prolongiranja završetka tog projekta. Konačno se otkrivalo i koliko je ozbiljnosti bilo kod autora, jer je, npr., Milorad Ekmečić tražio da se „ubuduće ne poziva na sastanke Komisije i potkomisija“. ⁴⁶ Ostavku je dao čak i Avdo Sućeska u radu na projektu. „I pored njegovog odbijanja učešća u projektu, ponovno su pozivali na suradnju Milorada Ekmečića. Jugoslavenski i bosanski orijentirani učenjaci, okupljeni oko zamiруćeg projekta „Istorija naroda Bosne i Hercegovine“ još uvijek nisu (dovoljno jasno?) prepoznavali protubosansku orijentaciju koja je, sve više, nadimala jedra Ekmečićevog angažmana.“ ⁴⁷ Između svih mišljenja kako ne treba zalaziti u oblast političke historije Bosne, obradu jačanja bošnjaštva kod Muslimana i sl., zanimljiv je bio i prijedlog Vase Čubrilovića, koji kao gost iz Beograda na sastanku u ANUBiH-u čak predlaže da se historija Bosne obrađuje kao „istorija zemlje“. ⁴⁸ Ovakav cilj i razvodnjavanje institucionalnog uvezivanja u Bosni prepoznaje se i u Ekmečićevom prijedlogu da se, ukoliko bi se radilo na projektu historije genocida, „prihvate sugestije iz Srpske akademije nauka za saradnju“. Dušan Berić, osrednji historičar, koji je učeničkom servilnošću slijedio utrte Ekmečićeve puteve, ⁴⁹ iznosi stav da, pošto nije napravljena nijedna sinteza historije Bosne i Hercegovine u suvisloj cjelini, treba kao najdostojniju zamjenu uzeti one dionice iz *Istorije srpskog naroda* koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu, a potiču iz pera Milorada Ekmečića! ⁵⁰

Kada je Društvo istoričara 1984. godine iniciralo diskusiju o historiografskim tekstovima u enciklopedijskom separatu *Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina*, Muhamed Filipović nije prisustvovao skupu, ali je uputio pismo u kojem podsjeća da su Desanka Kovačević-Kojić, Milan Vasić, Nedim Filipović i Avdo Sućeska „iz samo njima poznatih razloga odbijali da saraduju“ na pisanju priloga za Enciklopediju, pa je redakcija angažirala snage koje su bile voljne da rade. ⁵¹

Kako su nove društvene okolnosti i detaljniji rad na izvorima doprinosili slici posebnosti Bosne i njenih ljudi, kod jednog dijela autora to dočekivano subjektivno i bez konkretnog historijskog dokaza kao neka politička i izmišljena teorija koju je omogućila „degeneracija ideologije na kojoj je jugoslovenska savez-

46 ANUBiH, *Zapisnik sa sastanka sarajevskih istoričara koji se bave proučavanjem austrougarskog perioda bosansko-hercegovačke istorije, održanog 17. aprila 1974. godine u 12 sati u prostorijama Akademije*, 1.

47 Muhidin Pelešić, „Manipulacije srpske historiografije o Bosni i Hercegovini“.

48 ANUBiH, *Zapisnik... 2. jula 1975. godine*, 3.

49 Ostal će zapamćen i po tome što je povukao rad predviđen za objavljivanje u *Prilozima za orijentalnu filologiju* Orijentalnog instituta u Sarajevu samo zbog toga što je te godine časopis uredno trebalo da bude štampan na latinici.

50 Dušan Berić, „Bosna i Hercegovina od kraja XVIII veka do 1914. u najnovijoj jugoslovenskoj istoriografiji“, Preštampano iz *Zbornika Matice srpske za istoriju*, br. 37 (Novi Sad, 1988), str. 173.

51 „Ja sam napisao jedan obiman tekst, u kojem sam očitao lekciju bijednim historičarima koji nisu htjeli i smjeli da suraduju na projektu, a tada su, po direktivi, najednom počeli da pronalaze njegove velike mahane.“ Muhamed Filipović, *Pokušaj jedne duhovne biografije (Pokušaj opisa životnih okolnosti koje su me formirale i uticale na moj duhovni razvoj)* (Sarajevo: Avicena, 1999), str. 135.

na država bila osnovana“. Otud i žestoka averzija i neprimjerena kvalifikacija revidiranog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije* 1985. godine (od M. Ekmečića), kao i dijametralno različiti stavovi o procesu širenja islama u Bosanskom ejaletu, kojim se Milan Vasić opredijelio da ponavlja „greške“ svojih prethodnika, prvenstveno se služeći metodom ekscesa, a ne metodom procesa.⁵² Širenje islama u svim njegovim dimenzijama (vjerskoj, političkoj, ekonomskoj, kulturnoj i dr.) u jugoslavenskom periodu bilo je nesumnjivo tematski poligon ideoloških ocjenjivanja tog procesa, ali je skup o širenju islama i islamskoj kulturi u Bosanskom ejaletu iz 1991. godine bio pragmatiski iskorak u ustaljenom toku osmanističkog rada.⁵³ Razmislimo li ipak o toj godini, shvatit ćemo da je, izgleda, trebalo da padne cijeli jedan sistem da bi osmanistika izašla iz okamenjene paradigme rada.⁵⁴ Ni novi i nesumnjivo argumentovani zaključci s tog skupa nisu spriječili intelektualce koji nisu historičari, ali su za svoje krojenje historije rabili ustaljene, stereotipne predstave tog procesa radi vlastitih ciljeva. Tako isti onaj Ćosić, za kojeg je država Bosna i Hercegovina – „istorijska nakaza“,⁵⁵ iznosi svoje mišljenje o tome kako su Srbi bili najveća prepreka i najveći protivnik „turskim osvajanjima Balkana i Evrope, onaj protivnik koji im je naneo najveće vojničke poreze. Ali su Srbi pod Titom omogućili povratak i obnovu islama u Evropi.“

Obavezni smo prisjetiti se i izvedbenog projekta za istraživanja iz oblasti historije (Društveni cilj XIII/2) kojim su bili dugoročno planirani „gotovo svi najvažniji zadaci istorijske nauke u Bosni i Hercegovini za jedno duže vremensko razdoblje koje prelazi i u XXI stoljeće“. Iako je projekat koordiniran od domaćih institucija, Milorad Ekmečić osjetio je da su ranija mučna natezanja oko „Istorije naroda Bosne i Hercegovine“ „probudila duhove“, pa je naglašavao da je politika ANUBiH-a „da vrši više moralnu nego organizacionu ulogu“. Pozadina je bila drugačija, ustvari: on i Radovan Samardžić angažovanjem vanrepubličkog kadrovskog potencijala htjeli su da drže projekat DC XIII/2 pod kontrolom srbijskog naučno-inelektualnog kruga.

52 Vidjeti: Ahmed S. Aličić, „Osvrt na izlaganje M. Vasića ‘Islamizacija u jugoslovenskim zemljama‘“, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 41 (1991). Naučni skup „Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu“, Sarajevo, 1991, str. 443.

53 Doduše, nikakve naučne istine nisu priječile autore poput Veselina Đuretića, koji govori: „Dozvoljavamo tako najveću ironiju naše istorije – da postanemo manjina sopstvenih konvertita, naših ljudi koji su u različitim iskušenjima Srbi!“ Više kod: Ljiljana Habjanović-Đurović, Veselin Đuretić, „Srbija u samici“, *Duga* (Beograd, 1-14.2.1992), str. 15.

54 Da ipak ima produktivnijih (ne i posve tačnih) razmišljanja i tretiranja starih tema modernim i multiperspektivnim istraživanjima, uvjeravaju nas radovi mlađih autora, kakvim se očituje dr. Denis Bašić ili dr. Ahmed Zildžić, posebno oko nekih ključnih termina za nemuslimane iz osmanskih popisnih deftera, dosadašnjih ostvarenja ovog termina u prijevodima na bosanski jezik, te stručne analize posljedica nepravilne upotrebe datog termina i mnogobrojnih zloupotreba u historijskoj i općoj literaturi.

55 Misao o „nakazi“ preuzeo je od V. Dvornikovića, koji je pisao da je Bosna pred 1463. bila „nakaza“ od države. (Vidjeti više u: Safet Bandžović, „Bošnjaci u postjugoslavenskoj srpskoj historiografiji“, *Prilozi Instituta za istoriju*, 29 (2000), Sarajevo, str. 345-366).

Nasilna simetrija i nespремnost domaćih historičara

Ozbiljan sloj stručne, ali i priličan dio općenito građanske javnosti, u prvim godinama nakon rata 1992–1995. suočavao se često s diskretnim, nekad i otvorenim zahtjevima najčešće stranih kolega koji su dolazili s prijedlozima za učešće u nekim projektima vezanim za Balkan. Riječ je najčešće bila o ravnomjernom učešću naučnika prvenstveno ispred tri konstitutivna naroda Bosne i Hercegovine. U takvim situacijama bilo je, naravno, nepoželjno podsjećati na brojke, realan omjer „jednih“, „drugih“ i „trećih“, pa se dešavalo da u institucijama u kojima su radili pretežno Bošnjaci pokušavate objasniti da među i inače malobrojnim osmanistima, npr., jednostavno nemate Hrvata ili Srbina koji radi na građi osmanske provenijencije. Strancima je jednako teško objasniti da je stvar političkog pristupa u akademskoj zajednici entiteta Republika Srpska to što časopise Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu (*Prilozi, Historijska traganja*) te historijske monografije i posebna izdanja klasificira kao „bošnjačke naučne časopise i online biblioteke“, naspram „srpskih“ (u kojima je navedena produkcija srpskih naučnika srpskog entiteta u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Rumuniji) i „hrvatskih“ (jedinice s naučnom produkcijom iz Hrvatske).⁵⁶ Konkretna nasilna simetrija u istraživanju zločina u prošlosti stvorila je historiografski kardinalne greške vezane za različite periode. Izdvojiti ćemo zamjenu pojma „muhadžiri“ s „mudžahedini“ u migrantskoj problematici u periodu kad o mudžahidinima nije bilo govora,⁵⁷ te ustrajno pokušavanje da se simetrično obradi uloga četnika, ustaša i Handžar divizije u 2. svjetskom ratu. Potonju simetriju redovno prati izjednačavanje pojmova „domobrani“ i „ustaše“, te zanemarivanje nepostojanja administrativnog državnog karaktera Bosne i Hercegovine u 2. svjetskom ratu i podijeljenost bosanskohercegovačkog prostora na banovine. Jedan vid nasilne simetrije pravi se i tvrdnjom poput one da „korijeni bosanske panislamističke struje sežu natrag do 1930-ih godina stvaranjem organizacije „Mladi Muslimani“, kao i da su Mladi Muslimani podržavali ideju autonomne BiH pod njemačkim patronatom, a neki se priključili „Handžar“ SS-diviziji.⁵⁸ Ovakve tvrdnje stranih autora poput X. Bougarela ne nailaze na reakciju stručne javnosti iako su argumenti drugačije stvarnosti daleko iznad i protiv ove tvrdnje.⁵⁹ Posvemašnje obezvređivanje i

56 Stranica Udruženja studenata istorije „Dr. Milan Vasić“ Banja Luka: <https://istorijabl.weebly.com/1053107210941080108610851072108310851072-1080-1088107710751080108610851072108310851072-10801089109010861088108011121072.html>.

57 Iako većina starijih generacija poznaje tu riječi (često u verziji „muhadžer“ ili „muadžer“), Branislav Gligorijević piše o – *sic!* – „naseljavanju mudžahedina u Staroj Srbiji i Makedoniji“ (Branislav Gligorijević, *Kralj Aleksandar Karađorđević*, knj. 1 (Beograd, 1996), str. 89-90). Isto radi Jovan Bojović, koji termin „muhadžir“ takođe zamjenjuje terminom „mudžahedin“ (Jovan Bojović, „Šaransko-jezerski bataljon u oslobođenju pljevaljskog kraja 1912. godine“, u: *Oblasti Stare Raške krajem XIX i početkom XX veka*, naučni skup (Prijeopolje: Dom revolucije), 214. Posebno ukazano u: Safet Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku* (Sarajevo, 2006), str. 195).

58 Xavier Bougarel, „Bošnjaci pod kontrolom panislamista“, *Dani*, 107 (18. juni / lipanj 1999), <https://www.bhdani.ba/portal/arhiva-67-281/107/sadržaj.shtml>.

59 „Niko od nas, doslovno niko, nije otišao u ustaški pokret niti je postao ustaški funkcioner, niko

pretežno ignoriranje izvanredno humanističke prirode muslimanskih rezolucija iz 2. svjetskog rata pokazuje i uklon domaće naučne i stručne javnosti bezbolnom izbjegavanju direktnog sučeljavanja argumentima, što nas opet dovodi do okrenutosti bosanskohercegovačkih historičara samima sebi.

Ono što je M. Pelesića vjerovatno nagnalo da zaključi kako domaća inteligencija „sanja o afirmaciji bosanskohercegovačke historiografije“ može se prepoznati na dva polja, i to na jednom nastalom uslijed djelovanja vanjskih faktora, i drugom koje stvaramo sami. Kao osmanista svjedokom sam kako je obim bibliografije samo relativan pokazatelj stanja obrade osmanskog perioda i pojedinačnih doprinosa razvoju tog perioda. Isti se dojam stiže i upoznavanjem s historiografijom svih perioda, pošto analiza radova i rezultata i valorizacija njihovog značaja pokazuju da broj objavljenih radova po naučniku ne sugerise istovremeno i njihov kvalitet i korisnost. Pojedini radovi prepoznatljivi su i priznati na svjetskom naučnom planu, ali ne treba zatvarati oči pred velikim hendikepom u radu naučnika – parcijalizacijom na male teme i uža lokalna područja, o čemu je dijelom bilo govora ranije. Naši historičari postizali su i najbolje rezultate multiperspektivnim prilazima istraživanju, ali, i pored toga, dominacija tih tradicionalno sitnih studija u stvarnosti je krivac za malu, skoro simboličnu prisutnost ovih autora u svjetskoj nauci. Povrh toga, ta prisutnost upitna je i na domaćem planu. Napravimo jednostavan eksperiment: potražimo li danas u e-katalogu Narodne i univerzitetske biblioteke Republike Srpske djela, npr. istaknutog djelatnika i nekadašnjeg direktora Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava dr. Smaila Čekića, naći ćemo tek jednu bibliografsku jedinicu! Postavlja se pitanje da li naši autori pišu knjige da bi one bile čitane samo u Sarajevu? Kojoj i čijoj se javnosti obraćamo tim knjigama? Ako određeni centri ne pokazuju interesovanje ili nemaju finansijskih mogućnosti za nabavku određenih knjiga, zašto i autori sami ne pokazuju inicijativu i ne šalju knjige? Od prosječnog tiraža od 500 primjeraka SANU šalje najčešće 150 primjeraka u biblioteke regiona i šire, jer se shvata da je prisutnost bibliografskih jedinica na takvim mjestima pokazatelj ozbiljnosti i nade autora i izdavača da će djelo biti čitano.

Pored svih aspekata pitanja prisutnosti naših knjiga u regionu i šire, otvoreno je i pitanje koje je djelimično spomenuto u uvodu ovog rada, sad s akcentom na diskontinuitetu bosanske historiografije s modernim stremljenjima u pogledu odabira tematskih okvira istraživanja. Danas imamo kategoriju inostranih naučnika koji za svoje magistarske i doktorske radnje obrađuju određene segmente bosans-

nije otišao u SS-diviziju niti u neke njemačke jedinice, velika većina nas smo čak bili vojni dezerteri. Dio regrutovanih je otišao u domobrane, tu se moralo ići, ali baš niko nije otišao u ustaše. To nije slučajno. Otklon kod nekih ljudi je bio razumljiv 1943. i 1944. godine, kada je bilo jasno ko će izgubiti, ali od nas niko s njima nije otišao ni 1941/42, kada su Nijemci bili na vrhuncu snage. Naprotiv, jedan broj naših ljudi bio je blizak onim krugovima koji su izdali rezolucije protiv ustaškog i njemačkog režima. Mi smo bili mladi ljudi da bi bili potpisnici tih rezolucija, ali mi smo ih umnožavali, nosili i rasturali. U tim ljudima koji su bili potpisnici gledali smo neke svoje ideale, svoje duhovne očeve, ili jednostavno odgojitelje. Prema tome, bili smo bliski jednoj humanističkoj opoziciji ondašnjem režimu.“ Sead Trhulj, *Mladi Muslimani* (1995), str. 60-61.

kohercegovačke historije,⁶⁰ ali je vrlo teško među našim naučnicima naći nekoga ko, npr., prijavljuje projekat iz historije Kosova, Slovenije itd. Ovo nije neobično ako smo konstatovali izvjesnu samoizolaciju domaćih naučnika i u pogledu obrade vlastite historije. Safet Bandžović, Šaćir Filandra i Šerbo Rastoder imena su rijetkih istraživača koji su kao pojedinci posvetili dužnu pažnju bošnjačkom korpusu diljem prostora bivše Jugoslavije, dok institucionalno to još uvijek stoji kao zadaća u teoriji, ili se čak ide u drugu krajnost, u ignoriranje cijelog korpusa. Historičar mora dati odgovor zašto i da li je veliki dio javnosti u pravu kad porodicama Mandžića, Tihića, Topčagića, Izetbegovića i cijelog niza u Bosni prisutnih prezimena priznaje pravo bošnjaštva, istovremeno to pravo uskraćujući stanovništvu prostora Sandžaka, koji je stoljećima bio dio Bosne, odnosno Bosanskog pašaluka? Paralelno s tim bilježimo pravo otimačinu na polju nauke i standardizacije oko tamošnjeg bošnjačkog korpusa. Crnogorski historičar, akademik Miomir Dašić, izrazio je 1995. spremnost da se u školske programe uključe i Muslimani, pod uvjetom da se ime ovog naroda piše malim početnim slovom, odnosno kao konfesionalnost, i *"time izvrši njegova asimilacija u Crnogorce islamske vjeroispovijesti"*! Za Željka Ivankovića „Bosna i Sandžak-rije imaju zajednički samo islam, a matična i zajednička država im je bila samo okupatorska Otomanska imperija!" Srbijanski sociolozi poput Dušana Janjića danas upozoravaju da su Bošnjaci Sandžaka pred prijetnjom da će prihvatanjem obilježja "Bošnjak" doći u poziciju stanovništva koje u svojoj zemlji nije autohtono i koje time svodi svoj položaj s deklarativnog statusa naroda na status nacionalne manjine. Već sam podsjećala na to da u uobičajenom diskursu imamo prisutne izraze Istočna Bosna, Zapadna Bosna, sjeveroistočna Bosna, i po svim geografskim parametrima bilo bi prirodno očekivati da postoji i Južna Bosna, što bi vjerovatno bila Hercegovina? Zašto onda ne nailazimo na taj izraz? Isto tako do danas nijednom studentu za temu nije data obrada Hercegovačkog pašaluka – koji je zaista postojao – dok je u historiografiji ustaljen naziv Beogradski pašaluk, koji realno – nije postojao.⁶¹

Suženom i najvećim dijelom dekorativnom, a ne funkcionalnom upotrebom svjetske literature došlo se u situaciju koja je tek nekolicini poznata – da ekipe u Istanbulu i Ankari rade na prijevodu deftera koji su u Bosni dešifrovani i prevedeni još prije 25 godina i u rukopisima stoje u arhivima Ministarstava.⁶²

Ako retrospektivno osmotrimo vrijeme do rata 1992–1995 i situaciju s prezentovanjem ozbiljnih historiografskih tekstova do danas, konstatovat ćemo,

60 Među istraživačima koji su dolazili nakon rata u BiH primjetno je najviše onih koje zanima prosvjeta u Bosni i Hercegovini u austrougarskom periodu. Iz kontakata s njima najčešće se stiče dojam da uopće nisu upućeni u činjenice poput uloge jedne Gazi Husref-begove medrese u prosvjeti cijele Jugoistočne Evrope.

61 R. Smajić, „Hercegovina...“, str. 254, 255.

62 Jedan od primarnih segmenata u dosadašnjem razvoju osmanistike jeste objavljivanje izvora. Brojni i najvažniji izvori najčešće su van Bosne i Hercegovine, u Hrvatskoj, Turskoj, Mađarskoj, Austriji, Rusiji, ... I tamo se radilo na tim dokumentima, izlazili su časopisi, ali je to sve i danas djelimično pristupačno. Višedecenijska „Ahilova peta“ osmanistike jeste slab interes šire javnosti za objavljivanje izvorne građe po savremenim zahtjevima i metodologijom koja neće biti nepristupačna i neosmanistima. Zaboravlja se da je pristupačno objavljivanje izvora jedan vid demokratizacije nauke. („Savjetovanje o istoriografiji BiH (1945–1982)“, Sarajevo, 11. i 12. II 1982. (Sarajevo: ANUBiH, Posebna izdanja, knj. LXV, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 12)..

nažalost, da su onako problematične posljednje decenije 20. stoljeća bile produktivnije u tom smislu. Dva velika skupa, ranije spomenuta konferencija „Širenje islama i islamske kulture u Bosanskom ejaletu“ 1991. godine i „Migracije i Bosna i Hercegovina“, 1990. godine nisu pandan u smislu totalnih preokreta u dotadašnjoj stereotipnoj historiografiji i općoj naučnoj misli ni s jednim skupom koji je održan nakon rata. Godine 1999. u Sarajevu je održan naučni skup „Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980–1998“, potom 2000. godine skup „Historiografija u Bosni i Hercegovini 1990–2000“. U Beogradu je 1995. godine održan skup „Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena“, a potom i 1996. godine skup „Islam, Balkan i velike sile (XIV–XX vek), koji su okupili sva relevantnija imena srpskog historiografskog kruga, među njima i dio šovinističko orijentisanih srpskih intelektualaca, i ranije posvećenih ideji očuvanja uloge dominirajućeg faktora u bosanskohercegovačkoj nauci.

U naučnoj javnosti već se primjećuje da je i Orijentalni institut, nekad jedinstven centar za naučna (i arhivska) istraživanja balkanske historije osmanskog perioda, postepeno suzio polja istraživanja, ograničavajući ga danas uglavnom na prostor Bosne i Hercegovine.⁶³ Treba li to uopće porediti s praksom u regionu: kad je Noel Malcolm objavio svoju *Povijest Bosne*, a ubrzo zatim i Kosova, beogradska intelektualna javnost aktivno se dala u derogiranje većine njegovih postavki, organizujući forume i diskusije među najvećim imenima srpske historiografije. To je stara i dobro oprobana praksa, kao što je, npr. sredinom 1972. godine organiziran razgovor o *Istoriji Jugoslavije*, čak i prije nego što je zvanično objavljena.⁶⁴

Kad na jednoj strani Veselin Đuretić napiše djelo tretirajući, uz niz drugih stvari, Muslimane kao geopolitički apsurd, u bosanskohercegovačkoj javnosti to naiđe na zid šutnje. Kad na drugoj strani institucionalno neki autor biva promoviran kroz izdavanje njegovog djela, ponovo to biva dočekano šutnjom. Prije nekoliko godina Institut za historiju objavio je drugo izdanje djela *Bosna i Hercegovina: iznevjerena tradicija*, autora Roberta Donie i Johna Finea, u kojem se, uz

63 *Spomenica Milana Vasića* (Banjaluka, 2005), str. 10. I ranije smo već naglašavali u drugim prilikama da Orijentalni institut u Sarajevu, za koji je od njegovog začetka iz odjela Zemaljskog muzeja bio vezan najplodniji stvaralački rad osmanista, uporno ostaje pri manjkavom nazivu svog časopisa „*Prilozi za orijentalnu filologiju*“, iako je sadržajno daleko bio bolji čak i onaj naziv pod kojim je izdavan do 7. broja: „*Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću*“.

64 Istina, to je jedna od onih rjeđih situacija kada su „muslimanski historičari“ (Avdo Sućeska, Mehmedalija Bojić, Mustafa Imamović, Fuad Slipičević) zdravom kritičkom analizom pokazali da Milorad Ekmečić, kao jedan od autora, pokazuje potpuno nepoznavanje historije BiH kao svoje domovine čak, a da mu vannaučni razlozi trajno onemogućavaju da tu historiju ikad i nauči. Avdo Sućeska je zamjerao na loše obrađenoj historiji Bosne, a naročito historiji bosanskih Muslimana, Mehmedalija Bojić na totalnom ignoriranju ustanaka muslimanskih seoskih masa u BiH protiv osmanskog feudalizma u 17. i 18. stoljeću, Mustafa Imamović na tom da je sva *Istorija Jugoslavije* svedena na historiju tri „velike“ nacije (Srba, Hrvata i Slovenaca), a manji jugoslavenski narodi svedeni na uzgredni detalj na fonu „velikih“ historijskih zbivanja. Ekmečićevo *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918*. iz 1989. godine samo će ga konačno potvrditi kao manipulanta historijskim zbivanjima, koji nije u stanju podnijeti ni najjednostavniju naučnu kritiku.

niz vrlo dobro obrađenih segmenata, ponavlja notorna neistina iz ranijih izdanja da su ustaše, želeći stimulisati muslimansko učešće, „organizirale specijalnu muslimansku SS-diviziju koja je saradivala s njima u progonima Srba i u ratnim naporima“!⁶⁵ Ako se misli na Handžar diviziju, pored već rečenog, podsjetit ćemo da je ona formirana krajem 1943. godine i to od strane Nijemaca, te da je postojala nepunih godinu dana. Pošto je apsurd misliti da uredništvo objavljenog prijevoda nije ni pročitalo ovo djelo, treba li shvatiti da Institut stoji iza „istine“ koju iznose autori spomenutog izdanja i pored radova s „drugacijom“ istinom stalnih saradnika te institucije?⁶⁶ U izdanju relativno malog obima, zaključuje se da su muslimani u ovom ratu stradali u znak odmazde zbog zločina koje su u Drugom svjetskom ratu počinili „muslimanski kolaboracionisti“ nad srpskim narodom. Ova politika uprošćavanja historije i stvaranja nasilne simetrije u zločinu morala je već odavno izazvati reakciju prvenstveno stručnih krugova.⁶⁷ Upitna je i dopuna koju su autori učinili u drugom izdanju te knjige, u dijelu kojim daju karakterološku sliku Bosanaca. Nezgrapno, općenito i površno karakteriziranje Bosanaca kroz lik Muje i Sulje kao „dva tipična bosanska glupaka“ u vicevima koji ismijavaju Bosance zbog njihovog „provincijalizma, gluposti i lijenosti, stavljajući ih nasuprot sofisticiranijih naroda Hrvatske i Slovenije“, nije izazvalo nikakvu kritiku niti bilo kakvu reakciju zbog suštinski neshvaćenih likova i ovakve prezentacije.⁶⁸

Zaključak

Definitivno je problematičan metodološki pristup koji je kod nas stvorio jednu vrstu dogovorene, pojednostavljene historije. Historičari nemaju problem ako se nje pridržavaju, ali ako ćemo biti izričiti, onda tu nema ni historije. Pojednostavljene historijske predstave kroz inače vrlo širok i kvalitetan obrazovni sistem jugoslavenske zajednice te selektivnost prisutna u svim balkanskim historiografijama, od 90-ih godina prošlog stoljeća potakle su i na jedno populističko diferenciranje balkanskih historičara u duhu:

- prvo, onih koji su u raspadu Jugoslavije vidjeli mogućnost interpretacije prošlosti samo svoje zajednice, uz ignoriranje političkih granica tamo gdje one smetaju statusu vlastitog i brojnijeg naroda, uz njihovo isticanje tamo gdje bi druga zajednica imala možda iste aspiracije;

65 Robert J. Donia i John V.A. Fine Jr., *Bosna i Hercegovina: iznevjerena tradicija* (Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2011), str. 124.

66 Nazivanje suđenja iz 1983. godine „suđenjem muslimanskim nacionalistima“ oboreno je još davno, ali autorima i izdavaču to ništa ne predstavlja.

67 Kada je trebalo zauzeti zajednički stav o postojanju piramida u Visokom, katedra Odsjeka za historiju čak je organizovala potpisivanje peticije protiv. Za ove stvari nema peticije, ali ni obične kritičke analize iznesenih stavova.

68 Donia, Fine, *Bosna i Hercegovina: iznevjerena tradicija*, str. 159.

- drugo, onih koji su raspadom Jugoslavije postali žestoki borci za očuvanje interpretativnih paradigmi socijalističkog perioda, ustrajavajući na historiografiji koja ne podstiče na razmišljanje i ne postavlja pitanja, a što je praktično oduzimanje prava na istinu i afirmiranje jednostranih uklona;
- treće, onih koji su se posljednjih decenija, u kompleksu da ne budu prozivani zbog nekad popularnih tumačenja historijskih procesa i identiteta, tema svojih disertacija ili promjenljivih nacionalnih izjašnjavanja i partijske pripadnosti u prošlom stoljeću, zatvorili u sigurnost lokalnih okvira, ni najmanje se ne trudeći reagirati na optužbe, pogreške ili napade kolega izvan te sigurne zone; u vrijeme interneta to je neoprostivo;
- četvrto, onih koji su se kroz kontakte s kolegama u inostranstvu, uvidom u tokove i načine istraživanja, poticajem uslijed vlastitog nezadovoljstva zadanim okvirima i nedovoljno rasvijetljenim segmentima historije, svojim pitanjima i studijama – opravdano ili neopravdano – nametnuli u svjetskoj historiografskoj misli.

Postoji, naravno, niz drugih izdiferenciranih kategorija, ali navedene su u potpunosti prepoznatljive posebno među historičarima. Ono zbog čega i sami osmanisti moraju osjećati odgovornost jeste pitanje standarda. Iako nije sigurno da li su neki historičari postavili previsoke standarde ili smo ih danas sami spustili, sigurno je da je starija generacija radila dosta važnije i sadržajnije teme u dosta težim vremenima. Iz toga se uočavaju tri ključne stvari: odsustvo strategije u nauci, neuvezanost institucija i pad kriterija. Ovo su rezultati historiografije u današnjem vremenu, kad imamo Akademiju nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine na kantonalnom budžetu, Zemaljski institut i Nacionalnu i Univerzitetsku biblioteku kao neželjenu djecu, a nekad su bili rasadnici naučne misli, kad ljudi iz Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti ne znaju na kojim projektima uopće rade ljudi u Orijentalnom institutu ili tek ponešto u Institutu za jezik, historičari iz Instituta za historiju iz medija saznaju o čudnoj Akademiji humanističkih nauka u Tuzli, Bošnjački institut je u nekoj vrsti *interregnuma*, Državni arhiv dobio je arhivsku građu iz Turske, koja uporno čeka ko zna koga i kad na obradu, a udruženja poput Udruženja za modernu historiju, Centra za osmanističke studije, umjesto u okviru institucije, osnovani su i djeluju kao nevladina i maksimalno strukovna udruženja.

Takva sredina u kojoj djeluju historičari uglavnom je rezultirala brojnim drugim apsurdima poput onih da u naše komisije za doktorske studije ulaze ljudi koji negiraju potpuno i državu Bosnu i Hercegovinu i njene narode, a da kandidati i kolege tih ljudi nisu nikad pročitali nijedno njihovo djelo. Pored toliko potrebnih zahvata i promjena, u posljednje vrijeme došlo je i do nepojmljivih inicijativa poput one da se u logu Univerziteta u Sarajevu godina osnivanja (1949) preinači u 1537. godinu, čime bi se osnivanje Univerziteta vezalo za tu godinu uspostavljanja Kuršumli medrese (danas Gazi Husrev-begove medrese), koja je svojim rangom u

Osmanskoj državi predstavljala preteču univerziteta na Balkanu. Ne samo da su zaobidene posve konsultacije s Vakufskom direkcijom Rijaseta Islamske zajednice BiH nego nije postavljeno ni realno pitanje kako to da Fakultet islamskih nauka nije onda svoje postojanje vezao, također, za tu godinu i koliko je to moguće.⁶⁹

Razumljivo je da ovo vrijeme traži inicijativu, brzinu i medijsku praćenost. Međutim, neshvatljivo je da su pored izuzetnog tehničkog napretka historičari sve manje produktivni i sve više historičari opće prakse, uz rad isključivo baziran na jednovrsnim izvorima. Dijelom i iz toga proizlazi da rezultata zajedničkih projekata poput historije Bosne – još uvijek nema. Takve velike teme traže velike historičare. Diploma historičara danas čini ono što je bilo nezamislivo prije rata 1992–1995, da čovjek može biti stručnjak za sve periode historije. Individualno su historičari često sujetni, ali i subjektivnog uklona, bez ustručavanja da „navode vodu na svoj mlin“, previđajući svjesno jedne argumente i naglašavajući druge. Takva praksa, nažalost, briše egzaktnost s lica historije u cjelini i ona postaje nauka interpretacije. Ali, pošto je historija “dublje gledano, egzaktno promatranje, istraživanje i analiziranje bića i njihovih načela, nauka o suštini događaja”,⁷⁰ svi koji se bavimo njom imamo odgovornost pravog prilaza. Iako autori poput Ekmečića ne vide ni traga bosanskohercegovačkoj historiografiji u ranijim stoljećima, mi ćemo ovo izlaganje završiti riječima Mula Muhameda Mestvice, koji u svoje vrijeme (prva polovina 19. stoljeća) formuliše principe obrade historije. Tako u njegovom *Sidžilu* piše:

“Evo nekoliko važnijih napomena i pravila za one koji registruju događaje:

Prvo: onaj koji opisuje i bilježi događaje treba da bude ispravnog poimanja i da se u svom bilježenju ne oslanja na kojekakve priče i legende koje nemaju nikakve osnove; događaji se moraju bilježiti onako kako su se oni uistinu i dogodili;

Drugo: kod pisanja se ne orijentiše na ono što se u masama prepričava, jer događaje često prepričavaju i osobe slabog pamćenja; za to se mora tražiti pouzdano lice koje događaj poznaje kako se uistinu i dogodio; međutim, u svim vremenima je bilo takvih koji su događaje bilježili upravo po onome što masa prepričava;

Treće: Događaje ne treba samo notirati onako kako su se dogodili, nego treba tražiti njihove uzroke i promatrati posljedice, jer od suhoparnog nabranja događaja nema kakve mnogo koristi; djela takvih kroničara bit će slična djelu ‘Hamzaname’;

Četvrto: svako pisanje treba podesiti tako, da ga publika može shvatiti, treba reći istinu, biti objektivan, ni u čemu ne pretjerivati, npr. u velikom hvalisanju ili pak u isticanju negativnosti;

Peto: Kod pisanja ne upotrebljavati nejasne izraze, nego treba pisati tako, da se tekst razumije; za ovakvu vrstu pisanja ne bi trebalo da se riječi moraju tražiti po rječnicima; stil treba da je jasan i razumljiv.”⁷¹

69 Pripremljeni elaborat i materijali s prijedlogom izgleda loga poslani su bili nekim organizacionim jedinicama Univerziteta, ali se ne zna šta je konačno odlučeno za tu inicijativu.

70 Ibn Haldun, *Muqaddima* (al-Qāhira al maktaba at-tiğāriyya al-kubrā), str. 403

71 Prijevod Mehmeda Mujezinovića u: *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini* / tekstovi M. Hadžijahića, M. Traljića i Nijaza Šukrića (Sarajevo 1991), str. 78.

DODATAK: Zanimljiviji citati u vezi s temom

*Antić Čedomir, historičar*⁷²

„Pobeda unitarne BiH svakako ne bi bila shvaćena kao pobeda građanskih, evropskih političara, već bi to bio jedini postratni ili ratni trijumf islamističkih dobrovoljaca koji su do sada bez uspeha ratovali na prostoru od Filipina do Alžira i od Jemena do Bosne”

„Nesumnjivo da je srpski narod u zemljama bivše Jugoslavije iskusio veliku nepravdu. SAD, Savezna Republika Nemačka i njihovi saveznici bili su spremni da ratuju u prilog prava drugih jugoslovenskih naroda na otcepljenje i stvaranje države. Na drugoj strani, Srbima iz RS je osporena ona autonomija koja im je bila obećana.“

„Međunarodni sud je pokazao da genocid nije bio na teritoriji BiH, jer genocid nije izvršen nad svim Bošnjacima. Postoji ta presuda da je zločin u Srebrenici bio genocid, ali to je jako široko tumačenje riječi genocid. To je bio jedan strašan zločin, ali ako to prihvatite kao genocid, onda je zločin holokausta i genocid nad Srbima u Hrvatskoj i BiH u Drugom svetskom ratu nešto što je gore od toga. Ljutim se na manipulaciju sa žrtvama i brojevima. Prihvatamo ako po imenu znamo četiri hiljade, da je to toliko, a ne osam ili 12.000. Prihvatimo da je neko od tih ljudi stradao u borbi, jer nisu svi stradali kao žrtve. Ja sam za to da se Srbi suoče sa tim, međutim, treba reći da je Srebrenica složeno pitanje. Mislim da je večna priča o Bošnjacima kao žrtvama neiskrena i netačna. U većem delu BiH ustaški genocid nad Srbima su uglavnom počinili Bošnjaci.“⁷³

Avramov Smilja, stručnjak za međunarodno pravo i član Senata Republike Srpske

„Socijalistička revolucija i titoistički period su bili najskuplja utopija koju je srpski narod platio nebrotjenim žrtvama i gubitkom teritorija.“⁷⁴

Berić Dušan, historičar

„Srbija nije nimalo više srpska od Crne Gore, od Bosne, od Hercegovine, ili Srpske.“
 „Država se pravi korak po korak, kod nas evo i kroz ovaj rat (...) On jeste tragični dio puta stvaranja zajedničke srpske države, ali i takav se put pređe i stigne do konačnog cilja.“⁷⁵

72 Prethodnih godina na internetu je bila dostupna radna verzija predavanja s listom citata historičara, zvaničnika i drugih istaknutih ličnosti. Citati su u startu bili predviđeni kao dodatna ilustracija i prilog cjelokupnom sadržaju. U istom cilju uključeni su i ovdje.

73 <http://www.nezavisne.com/novosti/intervju/Cedomir-Antic-istoricar-iz-Beograda-BiH-kao-drzava-nema-perspektivu/132366>.

74 Smilja Avramov, *Svedočanstva*, 31 (2007), Beograd.

75 Nada Puvčić, dr. Dušan Beriće, „Dva srpska Pijemonta“, *Duga*, Beograd (16–29.3.1996), str. 31.

Bogoslavjević Adam (1844–1880), osnivač Narodne radikalne stranke

„Ako otmemo Bosnu, moja njiva neće biti veća.“

Bougarel Xavier, germanista, historičar

„Korijeni bosanske panislamističke struje sežu natrag do 1930-ih godina stvaranjem organizacije pod nazivom ‘Mladi Muslimani’. Tokom drugog svjetskog rata ovi ‘Mladi Muslimani’ podržavali su ideju autonomne BiH pod njemačkim patronatom, a neki od njih su se priključili ‘Handžar’ SS-diviziji stvorenoj na inicijativu jerusalemskog muftije Amina el-Husejnija. Zabranjeni od novih komunističkih vlasti, ‘Mladi Muslimani’ nastavili su djelovati u tajnosti s ciljem stvaranja zajedničke države za cjelokupno balkansko muslimansko stanovništvo, po bliskom uzoru na pakistansko iskustvo. Godine 1949. talas hapšenja razbio je organizaciju, a ‘Mladi Muslimani’ koji nisu uhapšeni morali su prekinuti sve političke aktivnosti ili pobjeći u inostranstvo. Tek 1970-ih ova panislamistička struja bila je neformalno ponovo uspostavljena.“⁷⁶

Čančar Petko, visoki funkcioner SDS-a

Tumačeći razloge rušenja džamija u Foči:

”Srbi su, kao raja, stotinama godina zidali džamije, a pošto im rad nikada nije plaćen, rešili su da ih sruše.”⁷⁷

Čečo Adisa, književnica

„Autori većine postojećih udžbenika podstiču kod djece pozitivne predrasude o ‘svom’ narodu. Bošnjaci su tako panbosanski orijentisani i stalno moraju da sebi i drugima dokazuju legitimnost vlastitog identiteta. Odlikuje ih uzvišena moralnost koja se u različitim historijskim periodima manifestovala pasivnom patnjom. Hrvati su oduvijek težili ka vlastitoj državi. Njihov identitet je najstariji i najduže prisutan na prostorima BiH, tako da su oni politički superiorni u odnosu na sve ostale. Srbi su mali narod koji postaje velik zbog heroizma, slobodoljubivosti i nepokorivosti. Oni su otjelovljenje Hristovog principa žrtve, a drugi ih, kao ni Hrista, često ne razumiju. Iako su vrlo progresivni, drugi im to ne priznaju.“⁷⁸

Čubrilović Vasa, srpski akademik i historičar

„Nijedno selo ove države, Jugoslavije i Srbije, nismo dobili bez krvi. Nijedno selo nećemo dati bez krvi.“⁷⁹

76 Xavier Bougarel, „Bošnjaci pod kontrolom panislamista“, *Dani*, 107 (18. juni/lipanj 1999).

77 Petko Čančar, *NIN*, 2382 (23. august 1996), Beograd.

78 Adisa Čečo, „Udžbenici – tvornice mržnje“, *Bosna*, nezavisna informativna revija, XIII:575 (22.11.2007), Sarajevo, str. 18-21),

79 *Vanredna skupština SANU-a*, održana 18. decembra 1986. godine (Beograd, 1989), str. 23.

Ćosić Dobrica, srpski književnik i teoretičar

„Srbin je čovek koji nije čovek ako nije Srbin, ako nema svest o narodu, bilo da ga slavi ili psuje.“⁸⁰

„Laž je vid našeg patriotizma i potvrda naše urođene inteligencije. Lažemo stvaralački, maštovito, inventivno.“

„Hrvati svoje velikohrvatstvo i težnju za nezavisnom nacionalnom državom aneksijom srpskih teritorija po 'svom istorijskom i državnom pravu' zasnivaju na nedokazanim opsenarskim mitovima.“⁸¹ *Večernje novosti*, 19. august 1992.)

“Albanska državna ideologija kao osnova za stvaranje velike Albanije, je prisvojila Ilire za pretke, ona je agresivna, antisrpska i neevropska.”

“Muslimansko državotvorstvo težnja za islamskom državom BiH zasnovanoj na islamskom pravu i konfesiji izrazito je antisrpska ideologija.”⁸²

„Srbi nisu počeli rat u Bosni i Hercegovini, već muslimani koji su hteli da stvore muslimansku državu.“

„Istoricizam nije više idejna, filozofska koncepcija u književnosti i društvenim naukama, istoricizam je prozeo i svakodnevnicu, svačije mišljenje i razmišljanje o društvu i narodu, osvojio kuće, kafane, međuljudske odnose.“

„Da bismo pobedili tolike neprijatelje, da bismo od ovog surovog sveta i pokvarene Evrope oteli nešto prava i pravde, moramo da mobilišemo celokupne svoje umne, moralne i fizičke snage.“

„Zar nastajanje muslimanske nacije u Bosni nije legalizovanje najnižeg nagona tog tla? Nagona vere i verske mržnje, najrazornije sile u primitivnom društvu.“

”Ja se osećam među vama pobednički... A znajte da mi više nemamo snage za rat. Mi ne možemo dalje da ratujemo. Mi moramo da zaključimo mir, da bismo u tom miru završili rat i ostvarili naše istorijske ciljeve” (1993).

„Mi Srbi, Muslimani i Hrvati uvažavanjem istorijskog iskustva i sadašnjeg stanja među nama, moramo se što pravednije razdeliti i razgraničiti da bismo uklonili razloge da se mrzimo i ubijamo i da sutra možemo sa što manje prepreka da se ujedinjujemo u svemu što nam je obostrano razumno i korisno.“⁸³

„Posle svega što se od Titovog vremena dogodilo, sklon sam danas da muslimane smatram za naciju“ (2010).

Dašić Miomir, crnogorski historičar i akademik

Izražava spremnost da se u školske programe uključe i Muslimani, pod uvjetom da se ime ovog naroda piše malim početnim slovom, odnosno kao konfesionalnost, i ”time izvrši njegova asimilacija u Crnogorce islamske vjeroispovijesti”.⁸⁴

80 Dobrica Ćosić, *Promene* (Novi Sad, 1992), str. 109.

81 *Večernje novosti* (19. august 1992).

82 *Večernje novosti* (19. august 1992).

83 *Nedjelja*, 111 (5.4.1996), Sarajevo.

84 *Monitor*, 264 (10. novembar 1995), Podgorica; S. Hadrović-Vrbički, „Žedni preko vode“, *Almanah*, 13–14 (2000), Podgorica, str. 300.

Davidović Dragan M., historičar

„Rat u BiH se vodi zapravo između tri vere i naroda, na principu ko će koga pre pobediti: Logično je što su se na udaru našli i verski obekti pri čemu tvrdim da ni državni, ni politički vrh RS, nisu imali bilo kakav plan o uništavanju obekata. Ako neko pita – otkud onda to rušilaštvo kad plana nema, odgovor je sledeći: Srbi su to radili u trenutku gneva, isprovocirani postupcima drugih strana.“⁸⁵

Dražković Vuk, srbijanski političar i pisac

„Najveći broj Muslimana je opterećen svojim srpskim poreklom. Beže od samih sebe zato što znaju da jesu pravoslavci i Srbi.“⁸⁶ „Sada je u modi da se, recimo, u Sandžaku priča da su oni Bošnjaci, Bošnjak i Bosanac to su sinonimi. Kako možeš u Srbiji biti Bosanac, i kako jezik kojim se govori u Sandžaku može biti bošnjački jezik? Između jezika Srba i Muslimana u Sandžaku nema apsolutno nikakve razlike. Govoriti o nekakvoj jezičkoj autonomiji je besmisleno, govoriti o nekoj kulturnoj autonomiji je besmisleno.“⁸⁷

Đuretić Veselin, akademik SANU-a

„Dodvoravam se nacionalnim surogatima, čak i onima koji se zalažu za ‘suverenu’ i ‘nezavisnu’ Bosnu i Hercegovinu. Dozvoljavam tako najveću ironiju naše istorije – da postanemo manjina sopstvenih konvertita, naših ljudi koji su u različitim iskušenjima Srbi!“

„Muslimani su, zorno se postrojavajući iza svoje oktroisane ‘nacije’ novu samobitnost sve više ostvarivali u znaku dokazivanja koje je dozivalo ‘stara dobra turska vremena’.“⁸⁸

„Muslimani su geopolitički apsurd iz kojeg je proizišao i sadašnji apsurd njihove politike – nastojanje da nacionalnu maticu pretvore u svoj konvertitski privjesak.“⁸⁹

Durić Slađana, univerzitetski profesor

„Strah od ‘tuđe’ krvi, ili od ‘podmetnutog nasledstva’ vrlo je velik. To je jedan od ključnih razloga visokog nataliteta Albanaca, jer muž ženu stalno opterećuje trudnoćom u ‘zaštitne svrhe’.“⁹⁰

85 *Večernje novosti* (17. novembar 1994), Beograd.

86 *Vreme*, 411 (5.9.1998), Beograd.

87 *Naša borba* (9. februara 1996).

88 Veselin Đuretić, „Građanski rat u Bosni i Hercegovini 1992-1994. – Bumerang titovske politike“, u: *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, knj. 12 (Beograd: Istorijski institut SANU, 1995), str. 442.

89 *Javnost*, 131 (26. juni 1993), Beograd-Pale.

90 *Danas* (6-7. novembar 1999), Beograd, str. 21.

Ekmečić Milorad, historičar, akademik

„Nas svet smešta u novo granično područje između zapadne Evrope i islama, praveći od nas malu zajednicu privatnih poduzetnika ili ‘večiti kiosk’. Posledice su više nego očite – pre svega primitivizam.“

„Antisemitizam je zamenjen srbofobijom”.⁹¹ „Kod bosanskih muslimana je moguće za rok od nekoliko meseci primetiti totalnu promenu kolektivnog mentaliteta.”⁹²

„Srpskoj se politici danas nameće da mora priznati samostalne, satelitske države u Bosni i Hrvatskoj. To je odvratno kao gutanje žabe.”⁹³ „Nekada kažem da se ponašam kao žaba koja vegetira, odnosno koja ne doživljava život.”⁹⁴

„Nezavisna država Bosna je moguća samo na mitološkoj osnovi.“

„Muslimanska u Bosni, albanska i hrvatska inteligencija ponovo vrše ulogu konjevoca velikih pohoda za destabilizaciju Balkana, kao što je bio slučaj sa njihovim pređima 1914. i 1941.”⁹⁵ „Evropa, izlazeći u susret zahtevima Muslimana, da ih zaštiti od Jugoslavije, odredila je Muslimanima srednjobosanski rezervat. U kakvom god većem ili manjem obimu bude ugovoren, biće to ipak teritorij od koga će se evropsko susedstvo više čuvati, nego on od njega. To jest, srednjobosanskim rezervatom za Muslimane, Evropa se više zaštitila od islama, nego bosanski islam od Jugoslavije.”⁹⁶

”Muslimanskoj masi je namenjeno gore stradanje od nas, jer to uzajamno stradanje će njih više pogoditi nego nas”.⁹⁷ „Američke su diplomate tako jednim potezom pera sekularizovale priznatu zajednicu njenog muslimanskog naziva i proglasili bošnjačkom.”⁹⁸

„Nasilje je babica stvaranja nacionalnih država, i to, uglavnom, nasilje u ratu. Svaki nacionalizam počinje skupljanjem bajki i epskih pesama, i to je uglavnom elitni nacionalizam.”⁹⁹ „Ako dođe do deobe (...), granica će se tada naći jednim novim unutrašnjim ratom. Očigledno će ići znatno više na zapad nego je ušće reke Bosne – uz najmanje još jedan milion ljudskih glava na tom oltaru.”¹⁰⁰

„Za današnju istorijsku nauku Bosna i Hercegovina predstavlja dvostruki izazov. Na prvom mestu je činjenica da je odveć tanka tradicija beleženja prošlosti ostavila traga sve do danas: pisanje istorije tamo je počelo tek od XVII veka, kada su franjevci dobili zadatak (1619) da pregledaju arhive i prikupljaju građu za istoriju njihovog reda. Do toga vremena Bosna nema ni jednog jedinog svog spomenika, ni u obliku svetačkog žitija, ni kakve bilo domaće hronike, ni ma kakve pohvalne besede.”¹⁰¹

91 S. Biserko, „Presvlačenje Srbije“, *Helsinkička povelja*, V:35 (decembar 2000), Beograd.

92 Vidi: N. Popov, „Srpski populizam: Od marginalne do dominantne pojave“, *Vreme*, spec. dodatak, 135, 24 (maj 1993), Beograd.

93 *Vreme* (8.5.1995), Beograd, str. 48.

94 M. Jevtić, *Živa reč Milorada Ekmečića*, str. 138.

95 „Predgovor“ u: Aleksandar del Val, *Islamizam i Sjedinjene Države, Alijansa protiv Evrope* (Beograd: JP Službeni list SRJ, 1998), str. 9, 13.

96 U: S. Bandžović, *Slovo otpora* (Novi Pazar, 1994), str. 99.

97 S. Bandžović, *Slovo otpora*.

98 Milorad Ekmečić, „O istraživanju istorije BiH danas“, u: *Zbornik: Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, str. 22.

99 *Književne novine* (1.12.1988), Beograd.

100 M. Jevtić, *Živa reč Milorada Ekmečića*, (Gornji Milanovac: Dečje novine), str. 132.

101 Slavoljub Bošnjak, [*Ivo Frano Jukić*] *Zemljopis i poviestnica Bosne* (Zagreb, 1851), str. 83.

„Od početka svoje istorije Bosna očigledno nema društvo kome je trebala slika sopstvenog iskustva, kao sredstva informacije. Upravo je vest, bez obzira da li se radi o tekućim događajima ili vest o prošlosti, bila kamen temeljac razvoja. Samo razvijene društvene zajednice, one kojima je postignut stepen uspona nametnuo potrebu razmene iskustava sa prošlošću, imaju istorijsku nauku. Upravo je to i njen smisao, jer je pored filozofije jedina disciplina preko koje se obavlja stalni dijalog sadašnjosti i budućnosti.“

„Osnovno obeležje ranije istoriografije u Jugoslaviji je bilo dokazivanje veštačkih identiteta federalnih jedinica koje nisu stvarane na temeljima etničke posebnosti...“

„Sve dok postoje društvene potrebe da se negira određeno etničko obeležje u istoriji Bosne, postojaće i dela koja će ga braniti i ona koja će se javljati stalno iznova. Ideologija produžava samu sebe preko istorijske nauke koju je pretvorila u svoj instrument. Trijumf nad komunizmom i njegovim pogledom na svet i istoriju legalizovao je naučnu improvizaciju kao nauku i mi danas gledamo kako je procvetalo sve ono što je u našoj prošlosti smatrano političkim šarlatanstvom.“

„Da li možemo toliko predimenzionirati nacionalnu istoriju naroda Bosne i Hercegovine da to onda ne postane politički i ideološki problem? Šta se to od nas traži? Traži se od nas da mi postanemo jedna institucija za odgajanje nacionalne svijesti. Ako se to traži, politika ne stoji na dobroj poziciji.“

„Svi pokreti protiv ujedinjenja Jugoslavije, sem onih iz Bugarske i islamskih zemalja, završavali su se u nadbiskupskim uredima.“

„Zabrinut zbog grubog komadanja starih evropskih država, Kongres srpskih intelektualaca Bosne i Hercegovine zapaža da to može dovesti do sukoba koji će nanijeti veliku štetu Evropi. Za sve što iz toga proizilazi Srbi ne mogu preuzeti nikakvu istorijsku odgovornost... Srpski narod ne prihvata državnu zajednicu koju određuju interesi velikih sila, evropskog katoličkog klerikalizma i probuđenog panislamizma, nego onakvu kakva izvire iz etničkog i istorijskog prava svakog naroda na zemlji.“¹⁰²

„Bošnjačka nacija je američki istorijski zločin nad srpskim narodom.“¹⁰³

„Amerika ‘svoje uporište traži na pokretu balkanskih katolika, bosanskih muslimana i Albanaca’.“¹⁰⁴

„Pohvale Titovim formulama rešavanja nacionalnog pitanja nisu dolazile zbog njihove stvarne vrednosti, nego zbog koristi koje su zapadne zemlje zbog njih mogle očekivati. Zaboravljeno je da je cela njegova ideologija nacionalnog pitanja zasnovana na Staljinovim ključnim premisama iz 1913. završila u stvaranju veštačkih, sintetičkih nacija koje ranije nikada nisu postojale.“¹⁰⁵ „Bosanski su muslimani od 1868. do 1995. devet puta menjali službeni naziv svog nacionalnog identiteta. Sebe su sami do Berlinskog kongresa 1878. smatrali turskom nacionalnom varijantom, a to stanje po skrivenom osećanju i danas još traje.“¹⁰⁶

O religiji kao ključu novog društva: „Za Bosnu i Hercegovinu to znači da li će konstitutivno etnička grupa u njoj i deseti put promeniti naziv svog nacionalnog

102 *Nedjelja*, 111 (5. april 1992), Sarajevo.

103 *Telegraf*, 74 (18. oktobar 1995), Beograd.

104 *Naša borba* (22.7.1998), Beograd.

105 Milorad Ekmečić, „Stabilnost Balkana i Srbi“, *Letopis Matice srpske*, god. 175, knj. 463, sv. 3 (Novi Sad, juni 1999), str. 792-793.

106 Ekmečić, „Stabilnost Balkana i Srbi“, str. 792-793.

identiteta.¹⁰⁷ „Dejtonski poraz 1995. je izazvao istorijsku depresiju u svesti srpskog naroda, koja se otvaranjem novih žarišta mogućih katastrofa stalno iznova hrani.“¹⁰⁸ „Srpski narod je 6. aprila 1992. godine podigao svoju nacionalnu revoluciju. Može se Srbija koliko god hoće optuživati za agresiju na Bosnu i Hercegovinu, ali niko ne može poricati da je srpski seljak uhvatio pušku u ruke i da je rešen da je ne ispušta.“¹⁰⁹ „Mi se lako asimilujemo u druge narode, gubimo svoj jezik i ostala obeležja identiteta, ali dete kršteno u svojoj crkvi je obeleženo znakom od olakog odnarođa.“¹¹⁰ „Naših će poginuti oko 250.000, a Hrvata bar 750.000. Time će hrvatsko pitanje biti rešeno.“¹¹¹

„Pokušaji ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom ispunili su ne samo stranice srpske, jugoslovenske i balkanske istorije, nego su jasan prilog opštoj istoriji čovečanstva.“¹¹² „Ja sam jednostavno zastupao tezu da je neuspjeh srpskog i hrvatskog nacionalnog preporoda da stvore zajedničku naciju na osnovu jednog jezika, da se vremenom prevaziđe religija kao faktor uzajamne podjele, ostavio prostor da se kasnije muslimanski dio naroda afirmiše na istim temeljima kao i ona dva prva.“¹¹³ „Trebalo da ostanemo pri tome da je predviđanje budućnosti uvek omanulo. Ne ostvari se ono što se očekuje.“¹¹⁴

Hasanbegović Zlatko, historičar

„Recept za izradu otrova za samoubojstvo glasi: malo bogumila i begovske mitologije, žličice titoizma, Zavnobih, antifašizma, zakašnjelog bošnjačkog integralizma i nacionalnog ekskluzivizma, sve zasebno zasoljeno srpskim i ‘pobibereno’ hrvatskim postupcima i predodžbama o Bosni i Hercegovini.“¹¹⁵

Hrabak Bogumil, historičar, akademik

„Osim što je Novopazarski sandžak (Stara Raška) bila u sastavu Bosne (i Hercegovine) nikakve druge veze između sandžačkih Muslimana nema sa bosanskim Muslimanima.“ (Muslimani ili Bošnjaci u Staroj Raškoj (Novopazarskom Sandžaku), Novopazarski zbornik, br. 21, Novi Pazar 1997, str. 273

107 Milorad Ekmečić, „Uloga islama u socijalnom i političkom razvoju Balkana“, u: *Islam, Balkan i velike sile, XI–XX vek*, str. 53.

108 *Glas javnosti* (30.10.1998).

109 S. Balić, „Uništavanje autohtone kulture od strane neprijatelja i prijatnje narodnom duhu od strane prijatelja“, u: *Genocid u Bosni i Hercegovini 199–1995* (Sarajevo, 1997), str. 325.

110 Naučni skup „Srpski duhovni prostor“ (Bijeljina, 1998).

111 V. Stevanović, *Milošević, jedan epitaf*, str. 107.

112 „Predgovor“, *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine*, 1.

113 Milorad Ekmečić, „Odgovor na neke kritike ‘Istorije Jugoslavije’ (XIX vek)“, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1-2 (1974), Beograd, str. 225.

114 M. Jevtić, *Živa reč Milorada Ekmečića*, str. 90.

115 <https://www.hercegbosna.org/vijesti/bih/hasanbegovic-sto-je-to-nama-bosnjastvo-463.html>.

Ivić Pavle, akademik SANU-a, lingvista

„Jadno i smešno je uveravati Hrvate i muslimane Bošnjake da su Srbi. Zašto da se ponižavamo i dajemo im povoda za dodatno zadovoljstvo.“

Janjić Dušan, sociolog

Upozorava Sandžaklije:

”Prihvatanje termina Bošnjak znači da Bosnu i Hercegovinu smatraju matičnom državom, čime postaju dijaspora. Prema nekim evropskim konvencijama, onda dolaze u poziciju stanovništva koje nije autohtono. Njihov položaj bi onda trebalo da bude regulisan međudržavnim ugovorom sa Bosnom i Hercegovinom... S druge strane, zahtevom za preimenovanjem oni svesno svode svoj položaj sa deklarativnog statusa naroda na status nacionalne manjine.”¹¹⁶

Jevtić Miroljub, politikolog

„Svi verodostojni istorijski izvori koji opisuju život hrišćana u osmanlijskoj BiH obiluju detaljnim opisima seksualnih zloupotreba koje su muslimanski vlasnici zemlje vršili nad čeljadima svojih kmetova koje su tretirali kao robove. Zločini silovanja su, znači bili konstantan pratilac islamske vladavine u ovim krajevima. Oni su naročito došli do izražaja u poslednjim decenijama osmanske vlasti na Kosmetu i u Raškoj oblasti. Šiptari su čak izmislili i obavezu da im hrišćanin, sa čijom bi kćeri ili ženom hteli da spavaju, mora platiti jer su utrošili snagu. To je izazvalo val iseljavanja tako da je sa Kosmeta, prema nekim podacima, izbeglo oko 150.000 Srba u periodu od 1878. do 1912. godine. Kada god bi imali priliku da svoje seksualno pravo nad hrišćanskim ženama ostvare, oni su to i činili.“¹¹⁷ „Musliman ne može biti građanin. On je samo musliman. (...) Muslimani su mnogo suroviji i monstruozniji od ostalih naroda. Oni muče svoju žrtvu, za razliku od Hrvata, koji ubijaju čoveka bez nekog posebnog mrcvarenja.“¹¹⁸

„Islam stvara jedan novi fašizam u gorem obliku od onog koji je stvorio Hitler.“

Jovanović Bojan, politikolog,

„Nova islamska nacionalnost, idejno inspirisana verskim i kulturnim karakteristikama islamske tradicije građena je i na potiskivanju srpske etničke komponente.“

Kalajić Dragoš, slikar, novinar

„Svaka srpska vera u iskrenu spremnost muslimana na trajni, miroljubivi i ravnopravni suživot u zajedničkoj državi su velika praznoverica i samoobmana.“¹¹⁹

116 *Oslobođenje* (30. januar 2001), Sarajevo.

117 *Ljiljan*, 182 (10.7–17.7.1996), Sarajevo.

118 *Vreme*, 294 (8.6.1996), Beograd.

119 *Duga*, 532 (23.7–5.8.1994), Beograd.

Karadžić Radovan Markov

”Turski okupator nam je uzimao slobodu, zemlju, krv i obraz. Bilo bi čovečnije da su nas biološki uništili nego što su nam odredili u strategiji njihovog večnog vladanja: da mi živimo za njih, da radimo za njihovo gospodarstvo, da naše nesreće budu izvor njihovog večnog vladanja i da na očiglednosti naše bede i nesreće jačaju svoju moć i sreću. U istoriji punoj zločina i nečovečstva ovo je vrhunac neljudskosti. Dakle, takav period našeg života s njima, muslimani bošnjaci nazivaju suživot, multinacionalna kultura, multinacionalna država. Za Srbina nema većeg cinizma, provokacije i uvrede od ovakvog projekta prošlosti u sadašnje vreme.”¹²⁰

Katz Vera, historičarka

„Ono što posebno zabrinjava u nastavi historije u Bosni i Hercegovini jeste činjenica da postoje škole, pa čak i neke sarajevske gimnazije, u kojima nastavnici uopće ne koriste udžbenike već učenicima diktiraju lekcije, pa ostaje pitanje: ili su učenici izloženi politikantskim sadržajima ili su u 21. stoljeću primorani pisati lekcije umjesto da proširuju svoja znanja nekim od modernih metoda u nastavi. S obzirom na sadržaje udžbenika i pitanje ‘čemu učimo djecu’, mala je mogućnost da buduće generacije u Bosni i Hercegovini krenu putem razumijevanja prošlosti i uspostavljanja povjerenja među susjedima u Bosni i Hercegovini i u regiji, jer osim u udžbenicima mlada generacija je svaki dan putem medija izložena govoru mržnje.”¹²¹

Kovačević Đuro, potpredsjednik i direktor SAC-a

„Srbe sagledavaju kao rušioce njihovog sjajnog sveta, pa otuda i neprijateljstva i to da u ekstremnom pravoslavnom srpstvu muslimanstvo znači izdaju i srpsku neslobodu.“

Krestić Vasilije, srpski historičar i akademik

“Sasvim je sigurno da i Srbija, kao država, poput Hrvatske, mora imati ‘i oko i uho’ na području Bosne i Hercegovine, na tom za nju tako vitalnom području. Ako se ona bude preganjala sa tamošnjim Srbima iz raznovrsnih razloga (ideoloških, partijsko-političkih i personalnih), a ne bude vodila računa o globalnim državnim interesima, sigurno je da će izgubiti bitku sa Hrvatima, jer takođe je sigurno, Hrvati se neće smiriti dogod ne dopru do Drine i dogod se ne podboče pod Beograd i ne domognu se Zemuna.“

”Srpski političari i Srpska pravoslavna crkva nesmotreno su prihvatili iz Beča plasirane deobe po verskoj pripadnosti. Stali su iza devize da ‘izvan pravoslavlja nema srpstva’, čime su ne samo zaustavili proces nacionalne integracije po osnovu triju vera

120 *Informativni bilten SNO*, 13/14 (17. februar 1995), Bijelo Polje.

121 Vera Katz, „Udžbenici historije u BiH“ u: *Forum za tranzicionu pravdu – Udžbenici istorije u post-konfliktnim društvima: Obrazovanje za pomirenje?*, 1:1 (apr. 2007), Beograd: Fond za humanitarno pravo, str. 63.

već su ga obrnuli u suprotnom smeru. Taj smer je ubrzala, dokrajčila, ali proširila i pobudila nacionalna politika Josipa Broza. Njegovim proglašenjem novih, dotle nepostojećih nacija, zadat je jedan od najtežih udaraca našem narodu, posmatran sa stanovišta srpske nacionalne integracije.”¹²²

Lazarević Predrag, nekadašnji predsjednik Srpske stranke Krajine

”Muslimanski tragovi na ovim prostorima su spomenici turske okupacije.”¹²³ ”Ferhadiju je napravio kvisling iz redova srpskog naroda, jer svi su Sokolovići poreklom Srbi. Sokolovići su pripadali onim Srbima koji su iz srpskih redova prešli na drugu stranu... Bošnjaci moraju da počnu da grade svoje spomenike, a ne da vaskrsavaju tursku okupaciju.”¹²⁴

Ljušić Radoš, historičar, predsjednik Društva istoričara Srbije

„Pa, ne postoje Bošnjaci. Postoje Srbi muslimanske vere ili mogu da postoje Muslimani, ili mogu da postoje Hrvati muslimanske vere, ili Muslimani. Ali ne postoje Bošnjaci. Bošnjaci kao narod (...) ne postoje.”¹²⁵

„Mač i suze dve su reči koje simbolizuju celokupnu srpsko-muslimansku zajedničku prošlost, prožetu nerazdvojnou sudbinou.”¹²⁶

Marković Danilo, ministar prosvjete i potpredsjednik Vlade Srbije

„Decu ne možemo vaspitavati u duhu kosmopolitizma, nego patriotizma i ljubavi prema otadžbini. Veliku ideologiju treba uglaviti u te male glave.”¹²⁷

Marković Mihailo, akademik

„Može se smatrati da je na području Republike Srpske prosto došlo do jednog pomeranja srpskog naroda na istok. Mi smo tamo izgubili neke teritorije na kojima je srpski narod živio vekovima, ali smo zato rešili jedan drugi vrlo važan problem. Homogenizovali smo srpski narod i premostili jaz koji je stvaran i koji je delio Srbe istočno i zapadno od Drine. Taj jaz je sada nestao. Kada je reč o Srpskoj Krajini, o delu našeg naroda koji je živio u Hrvatskoj, tu smo izgubili teritorij, ali nismo ništa dobili.”¹²⁸ „Ta nova državna granica mora u Hrvatskoj ići linijom razgraničenja srpskog i hrvatskog naroda. JNA treba da posedne tu novu granicu.”¹²⁹

122 V. Krestić, *Iz istorije Srba i srpsko-hrvatskih odnosa* (Beograd 1994), 312.

123 *NIN*, 2281 (16. septembar 1994), Beograd.

124 *Danas* (30-31. oktobar 1999), Beograd.

125 *Politika* (6.2.1993).

126 *Naša Borba*, (6.2.1993), Beograd.

127 *Borba* (19. mart 1993).

128 *Odgovor* (25. decembar 1997), Beograd, str. 69.

129 *Politika* (30-31. august 1991), Beograd.

Medaković Dejan, historičar umjetnosti i akademik, predsjednik SANU-a

„Iz faze jednogverne države prešli smo u fazu višereligijske države. Takođe dobili smo i manjine... Mi smo uleteli u kominternovsko rešenje koje je kasnije dobilo naš do-datak i specijalitet da religiju pretvaramo u naciju.“

„Na ovim prostorima se dešavaju ključni događaji Rimske imperije, a oni su se sveli, generalizovano, na to da je ovde ključna odbrana Evrope od varvara.“¹³⁰

Mikić Đorđe, historičar

„Uostalom, ukupna istorija Bosne i Hercegovine pokazuje da ona ne može biti sa-mostalna ni sa Brčkim ni bez Brčkog, osim pod okupacijom.“¹³¹

„Suština političkog života muslimana i pre i u toku Prvog svetskog rata bila je an-tisrpstvo.“¹³²

Milojević Aleksa, ekonomista

„Učvršćivanje komunističkog režima, posebno motreći na nacionalno, bio je jedan od uspješnih metoda muslimanskog osvajanja Bosne i Hercegovine... Pedesetogodiš-nja nasilnost u politici muslimana ubrzo se pokazala u njihovoj ratnoj nasilnosti.“¹³³

Nedeljković Mile, etnolog i književnik

„Zli Turci, a to su najčešće bili Srbi muhamedanske vere, za vreme svoga gospodstva ne samo što su tlačili srpsku pravoslavnu raju, nego su po svaku cenu hteli da zatru njenu versku i narodnu svest.“ (Glas nedelje, br. 1, Beograd, 9.12.1998.)

Novaković Luka

„Srbin ne može da bude niko drugi do pravoslavac, pripadnik vere koju je utemeljio još Sveti Sava.“

Perišić Momčilo, bivši načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije

„Nisam rasista, ali moram da kažem da albanski narod nije sposoban da živi sa bilo kojim civilizovanim narodom.“¹³⁴

130 *Svaštalice*, 78.

131 Dr. Đorđe Mikić, „Ne može BiH biti samostalna“, *Oslobođenje* (24.2.1999) (Srpsko) Sarajevo, str. 15.

132 Đorđe Mikić, „Politika muslimana Bosne i Hercegovine u prvom svetskom ratu 1914-1918“, u: *Islam, Balkan i velike sile, XIV-XX vek* (Beograd, 1997.)

133 Luka Novaković, „Etničko i regionalno u razvoju Bosne i Hercegovine“, u: *Zbornik: Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, Beograd, 1995., str. 458-459.

134 *Danas* (30. decembar 1999), Beograd.

Perović Latinka, historičarka

„Pokušaj da se sve objasni urotom protiv nas izraz je naše inferiornosti.“
 “Ne patimo mi od viška istorije. Nama se dogodilo nešto teže: mi smo u sukobu sa istorijskim procesima i u tom smislu smo slučaj koji nema poređenja ni u Jugoistočnoj Evropi.”¹³⁵

Petranović Branko, historičar

„Zaboravljalo se da se istorija ne sme ideološki upotrebljavati i zloupotrebljavati, da se prošlost ne može potisnuti, ukinuti, zabraniti, jer kad-tad provaljuje.“¹³⁶

Petrušić Svetlana, novinar i politički analitičar

„Poslednjih godina turske vlasti usledilo je masovno proterivanje čifčija – Srba zavisnih seljaka sa imanja koja su obrađivali. Ima više primera nasilne islamizacije, posebno žena, silovanja i drugih oblika svakodnevnog ponižavanja.“¹³⁷

Plavšić Biljana, profesorica i aktivna političarka s kraja 90-ih

Izjava o ”srpskom” porijeklu Bošnjaka:
 ”Pa da vam kažem, to je tačno: Ali to je genski kvaran materijal prešao u islam. I sad, naravno, iz generacije u generaciju se jednostavno taj gen kondenzuje. Postaje sve gori i gori, izražava se jednostavno, diktira takav način razmišljanja i ponašanja. To je u genima već usađeno.”¹³⁸

Popović Mića, akademik, umjetnik

”Prema zapadnom svetu gajim duboko i vrlo fundirano gađenje.”¹³⁹

Popović Nikola B., direktor Instituta za savremenu istoriju, Beograd

„Ali ne postoji nijedan razlog kojim bi se stvaranje srpske države od srpskih zemalja zapadno od Drine i Dunava, okarakterisalo kao ekstreman i nacionalistički poduhvat. Ako ta nova država bude velika u odnosu na ono što se zove Uža Srbija, zašto se ona ne bi tako i zvala, kad nikome ne bode oči Velika Britanija u odnosu na Englesku.“

135 Latinka Perović, *Ljudi, događaji i knjige*, str. 239.

136 Branko Petranović, *Istoričar i savremena epoha* (Beograd, 1994), 100 i sl. sadržaj od str. 109.

137 *Politika* (6.9.1993).

138 *Govor mržnje*, 18, *Has*, 27 (17 novembar 1996), Novi Pazar; *Sandžak Bosna*, 21 (14–21. novembar 1996), Frankfurt / Main BRD.

139 *NIN* (31. decembar 1993), Beograd.

Protić Milan, historičar

Jugoslavija je bila "ravnopravna federacija srpske sa poraženim i izmišljenim nacijama".¹⁴⁰

Purivatra Atif, predsjednik Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca

"Odluke nisu zavisile od Muslimana. Snaga odluka iz vrha provodila se bez pogovora. Uz snažan aparat, postojala je i snažna propaganda. I strah."

Samardžić Radovan, historičar i akademik SANU-a

"Vreme je Srbe antropološki oblikovalo tako da su postali antipod Turcima i po izgledu i po moralnom vladanju."¹⁴¹

"Nama saveznicima ne trebaju, jer su SAD korumpirane, Englezi su glupi, Francuzi desničari, a Rusi siromašni."¹⁴²

"Sudbina države u kojoj živimo više ne zavisi od naše volje, hrabrosti i pameti, poštenja, opredeljenja za carstvo nebesko i svih onih vrlina koje su nas krasile kroz istoriju. Zavisi sada od belosvetkih mešetara, trgovaca, finansijera, planera takve politike koji su se čak drznuli da rasturaju države na krvi zasnovane i krvlju stvorene."¹⁴³

O gubicima u Drugom svjetskom ratu:

„Broj iščezlih Srba (...) nije utvrđen, ali on sigurno prelazi milion žrtava.“¹⁴⁴ „(...) Naročito pod uticajem velikog broja naseljenika južnoslovenskog i arbanaškog porekla, Turska je počela obnavljanje svoje imperijalne tradicije... da se ponovo pojavi kao neprijatelj srpskog naroda, na Tursku i njene vlasti bez sumnje je delovala muslimanska propaganda iz BiH, najvećim delom utemeljena na lažnim podacima.“¹⁴⁵

"O poreklu bosanskohercegovačkih muslimana možda najbolje govori njihovo narodno pesništvo i epsko i lirsko, koje se u najmanjoj meri razlikuje od usmene književnosti srpskog pravoslavnog stanovništva." (...) „Evropa je tužni plod dekadencije, truljenja, zaborava i korupcije.“ (...) „Srbi su jedini pravi Evropljani, čuvari izvornog jerusalimskomediterranskog evropejstva.“¹⁴⁶

Sarkotić Luka

„Tim ubicama, lopovima, prevarantima, lualicama – jevrejskoj žgadiji danas u Evropi najveći su im saveznici: muhamedanske smradne svinje i protestantski bolesni psi.“¹⁴⁷

140 Milan Protić, „U senci velike Britanije 1941“, u: *Serbia i komentari* (Beograd, 1991), str. 230.

141 Radovan Samardžić, „Turci u srpskoj istoriji“, Zbornik za orijentalne studije, 1 (1992), Beograd, str. 24-25.

142 *Vreme* (21. novembar 1991), Beograd.

143 *Epoha* (5. novembar 1991).

144 Radovan Samardžić, *Ideje za srpsku istoriju* (Beograd: Jugoslavijapublik, 1989), str. 258.

145 Radovan Samardžić, *Na rubu istorije* (Beograd: 1994), str. 225-226.

146 *Vreme*, 435 (20. februar 1999), Beograd; Radovan Samardžić, „Prodor islama u jugoistočnu Evropu“, *Književnost*, 10 (1990), Beograd, str. 1729-1745.

147 Informativni bilten bjelopoljske Srpske narodne obnove, 9 (15. juli 1994. godine).

Silber L. i A. Litl

„Kuda god pođete nailazite na isto, čvrsto uvjerenje da je za posrnuće toga prostora uvek kriv neko drugi, a ne sopstvena strana... Svaka nacija je prihvatila svoju istinu u kojoj je samo žrtva, a nikada počinilac.“¹⁴⁸

Skerlić Jovan, srpski književnik i kritičar

„Valjalo bi se jednom za svagda odučiti od onih plesnivih fraza o staroj slavi, pradedovskim kostima, Dušanovom carstvu, srpskim guslama i vili Ravijojli. Jedan narod ne živi od retorike... Nesreća je nas malih naroda bila što nas je XIX vek zatekao u ropstvu, u nevolji i bedi, što nam je sadašnjost bila crna, i što nismo imali snage da pogledamo u napred, no smo ostali hipnotisani uspomena iz prošlosti. Da se probudi nacionalno osećanje, svest i ponos; da se ova amorfn masa podigne na stupanj naroda, obratilo se prošlosti, staroj slavi, pobedama srednjovekovnih vladara. Prvu reč su imali istorici i filozofi, istorijske uspomene uzete su za ideal budućnosti, jezič- ne začkoljice imale su da stvaraju nacionalnu osobenost, udarilo se putem istorizma i nacionalnog romantizma. Na taj način došlo se do besmislice: da se vera u život traži u grobovima, i da prošlost ukazuje pute sadašnjosti i budućnosti.“

Stambolić Ivan, državni i partijski funkcioner Srbije u doba SFRJ

O SANU-u:

„Čitava grupa takozvanih ‘besmrtnika’ godinama okapava nad mapama Bosne, pokušavajući da otkrije makar i kozju stazu kojom bi se od Beograda do Karlovca moglo propešačiti, a da se pritom prolazi isključivo kroz srpska sela i gradove.“¹⁴⁹

Šešelj Vojislav, predsjednik Srpske radikalne stranke

”Ne, ovde nismo mogli da živimo s njima, to najbolje svedoči činjenica da su odavde Muslimani oterani i da su džamije porušene... Ja nisam siguran da se tamo (u Sandžaku) živi normalno. I Prvi i Drugi srpski ustanak nisu podignuti protiv Turaka, nego protiv domaćih Turaka Muslimana koji su vladali Beogradskim pašalukom. Od sedam dahija, petorica su bili domaći Srbi, Muslimani.“¹⁵⁰

Tadić Ljubomir, srpski akademik, filozof

„Istorija antisemitizma nas je dovoljno poučila da apstraktna propaganda pacifizma podastire crveni tepih genocidu.“¹⁵¹

148 *Naša borba* (5. novembar 1996), Beograd.

149 Slobodan Inić, *Put u bespuće*, Odgovori Ivana Stambolića na pitanja Slobodana Inića, Radio B-92 (Beograd, 1995), 125-126.

150 *Srpska reč*, 141 (15. januar 1996).

151 „*Hronika ideološke konjunktura 1991-1994*“, *Svaštalice* (Zrenjanin 1994), str. 20.

Tanasković Darko, orijentalista

„Bošnjaci iz ovog rata odista izlaze kao nacija. S tom činjenicom se od sada mora računati.“ (1994)

“Pa ipak, bila to i jedna od ‘sintetičkih nacija’, kako bi rekao akademik Ekmečić, to je danas objektivno nacija. I oko toga, ne bi trebalo da bude problema za ljude spremne da prihvate rezultate određenih istorijskih procesa.”¹⁵² „Bošnjaštvo je, kao i u vreme Benjamina Kalaja, promovisano odlučujućom intervencijom stranih sila, s praktično identičnim geopolitičkim ishodištem i osmišljenošću.“¹⁵³

”Pri tome se kosovskoalbanski i makedonskoalbanski lobi čak pokazao bolje organizovan i raspoređen u strukturama društvene moći od bošnjačkog.”¹⁵⁴

Terzić Slavenko, historičar

„Po nekom istorijskom i etničkom pravu ta zemlja je sastavni deo srpskog etničkog prostora. Pravoslavni Srbi su (...) vekovima u Bosni činili većinu.“

„Neki znaci obnove turske imperijalne ideje, ili panislamističkog talasa koji stiže preko Trakije, BRJ Makedonije, Albanije, stare Srbije do Bosne i Hercegovine, nailaze, na žalost, na podršku izvesnih zapadnih centara političke moći i dela zapadne javnosti. Takvi politički projekti mogu ugroziti izvorni identitet Balkana.“¹⁵⁵ ”Ne treba imati iluzija da ne postoji izvesna koalicija između vodećih centara političke i vojne moći zapadnog hrišćanskog sveta i islamskog radikalizma protiv pravoslavnog sveta.”¹⁵⁶

O Malkolmovom djelu:

”Sve upućuje na zaključak da je Noel Malkolm navođenjem toliko brojnih izvora i literature želeo, u stvari, da što jače prikrije svoje prave motive nastojeći da svoju misiju advokata separatističkog pokreta albanske nacionalne manjine u Srbiji prikrije oreolom tobožnje učenosti i temeljnosti.”¹⁵⁷

Todorović Dragoljub, pravnik i publicista

„Darko Tanasković je naučnik koji se proslavio dokazivanjem da Bošnjaci nisu nacija i drugim kvazi-naučnim tezama o islamu i muslimanima i koji je za ta svoja učenja nagraden ambadorskim mestom u vreme Miloševićeve vladavine.”¹⁵⁸

Tošić Desimir, historičar

„Ali, kada je reč o odnosu Srba prema Bošnjacima nemojte zaboraviti da su Srbi pod turskom okupacijom živeli čitavih pet vekova. I to ne samo pod vlašću Turaka-mu-

152 *Večernje novosti* (17. novembar 2000), Beograd.

153 Darko Tanasković, „Protivrečnosti neobošnjaštvu“, u: *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, Beograd, 1995., str. 49

154 *Glas javnosti* (8. juli 2001), Beograd.

155 Dušanka Bojanić, Slavenko Terzić, *Islam, Balkan i velike sile, XIV-XX vek* (Beograd, 1997).

156 *Glas javnosti* (25. februar 2001), Beograd.

157 *Glas javnosti* (24. i 28. januar 2001), Beograd.

158 Dragoljub Todorović, „Komisija ili ‘ministarstvo’ za istinu“, *Helsinška povelja*, 41 (juni 2001), Beograd.

slimana nego i u jednom socijalnom poretku koji ruiraju srpski nacionalni korpus. Bošnjaci se, čast izuzecima poput Meše Selimovića, nikada nisu distancirali od tog poretka. Naprotiv. Da je, recimo, u XIX veku postojao jak pokret koji bi zastupao tu ideju o bošnjaštvu, ali sa distanciranjem od turske okupacije, sve bi bilo drugačije. Jer, za Srbe, Hrvate, Mađare, Bugare, Grke, za sve te narode, to je bila okupacija. Bošnjaci se nikada nisu distancirali od njega, da bi na kraju, kad je nastala sva ova gužva, bošnjački prvaci prosto jurišali na taj Srednji istok, tražeći podršku za svoje ciljeve. Kako vi očekujete da naš svet, koji je politički primitivan i izluđen istorijom, reaguje na to? Stalno moramo da gledamo obe strane.“

Tuđman Franjo, historičar i prvi predsjednik samostalne Republike Hrvatske

„Bošnjaci su proizvod komunističkog domišljanja da doskoče zaoštavanju srpsko-hrvatskih nacionalnih suprotnosti“ (...) nastali „proglašavanjem vjerski posebnog muslimanskog stanovništva posebnom nacionalnošću“. (...) ”Vidite, ovdje je hrvatsko pučanstvo pa je normalno i prirodno da oni gravitiraju ka Hrvatskoj, ovdje je srpsko pučanstvo, normalno je da oni gravitiraju ka Srbiji. A Muslimani nigdje! I nemaju kamo da gravitiraju.“¹⁵⁹

„Budući da su BiH u Hrvatskoj od davnina smatrane hrvatskim zemljama na osnovu povijesnoga i etničkoga prava, jer pretežito bijahu u sastavu stare hrvatske države, jer je muslimansko pučanstvo u golemoj većini bilo hrvatskog podrijetla, što se potvrđivalo i njegovim ikavskim narječjem, to je baš na tom pitanju došlo do najoštrijeg sučeljavanja dvaju nacionalizama“ (1965). „Pri objektivnom razmatranju brojnog sastava pučanstva BiH, ne može se nipošto zanemariti činjenica da je muslimansko pučanstvo u svojoj golemoj većini, po svom etničkom sastavu i govoru, neprijeporno hrvatskoga podrijetla, te da se, unatoč povijesno stvorenim vjersko-kulturnim posebnostima, uvijek, kad god je za to imalo priliku, izjasnilo u golemoj većini kao sastavni dio hrvatske nacije. Polazeći od tih činjenica, u BiH se hrvatska većina u pučanstvu, a njihova gospodarska povezanost s ostalim hrvatskim dijelovima takve je naravi da ni Hrvatska u sadašnjim granicama, ni izdvojena BiH nemaju uvjeta za poseban, normalan razvitak.“¹⁶⁰

„I s našeg gledišta, ne manje negoli sa srpskog, postoji potreba da se pitanje riješi u svojoj biti, je li, jer je uspostavljanje Bosne, granica Bosne i Hercegovine poslije Drugog svjetskog rata povijesni apsurd vraćanja jedne kolonijalne tvorbe nastale od 15. do 18. stoljeća“ (8. juni 1991).

“Bosne i Hercegovine nije bilo između dva rata. Komunisti su je izmislili, poslije Drugog svjetskog rata vratili na scenu, čak Muslimane proglasili nacijom, zato da bi, tobože, riješili suprotnosti između srpskog i hrvatskog naroda. Jesu li u tome uspjeli? Nisu, naprotiv...” (27. decembar 1991).

“Brajković mi je rekao u Mostaru da ima već Muslimana koji traže hrvatsko dvojno državljanstvo. Danas će ti primiti putovnicu, sutra će ti popiti čašu vina s tobom, pojesti meso i za deset godina će biti Hrvat muslimanske vjere, razumiješ...” (2. septembar 1994).

159 *Oslobođenje* (26. oktobar – 2. novembar 1995), Sarajevo – Ljubljana.

160 Franjo Tuđman, *Nacionalno pitanje u savremenoj Evropi* (Zagreb, 1990), str. 120-121.

Umičević Đorđe, nekadašnji gradonačelnik Banje Luke

Odbijajući zahtjeve Medunarodne zajednice za obnovu čuvene džamije Ferhadije, tvrdi:

„Ne može od srpskog naroda tražiti da obnavlja uspomene na najcrnje dane ropstva.“

Unković Radoslav

„Bosanski balija (turski izraz za fukaru, najčešće za verskog konvertita – dakle ne vređamo) srpskog je porekla, o nesreće naše, i on se stidi predačkoga greha i nosi to u podsvesti, te zbog toga želi da zatre naše korene i svoja mutna i sramotna sećanja.“

Vulijami Ed, britanski ratni izvještadž

„Za dve godine nikada nisam čuo jednu jedinu uvredljivu primedbu od Srbina o Hrvatima kao narodu. Mržnja da, prezir nikada. Muslimani su, pak, drugi slučaj, oni su cigani, ‘đubre’, ‘kučke’, ‘životinje’. Bosanski projekat nije podrazumevao viđenje Muslimana kao neprijatelja – opasnost od džihada bila je obična magla – koliko kao podljudska bića.“¹⁶¹

Vlahović Petar, crnogorski akademik

„Srbi turskog zakona’ ili ‘Turci srpskog jezika’ zatečeni su na ovom tlu kao rukavac orijentalne islamske kulture sa vidnim primesama južnoslovenskog nasleđa između katolika i pravoslavnih koji ih podsećaju na ono što su bili, a Muslimani katolike i pravoslavne na ono što neće da budu.“

“Muslimani nemaju svoj poseban jezik. Oni se služe srpskim jezikom koji nazivaju i ‘naškim’.“¹⁶²

Vujačić Stojan, mađarski naučnik srpskog porijekla

„Bošnjaci su tek svojevrsni ostatak kislinskih sloja zatečene bosanskohercegovačke populacije.“¹⁶³

Zirojević Olga, historičarka i orijentalista

„Ne računajući neke ekscenone i vanredne situacije, koje su postajale sve češće kako je Osmansko carstvo zapadalo u krizu, vlasti su bile tolerantne prema raji. Pod Turcima

161 M. Tompson, *Proizvodnja rata – Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini* (Beograd, 1995), str. 252.

162 Petar Vlahović, „Etničke odrednice muslimana“, u *Zbornik: Položaj manjina u SR Jugoslaviji*, str. 732.

163 *NIN*, 2395 (22.11.1996), Beograd.

su ostale mnoge pravoslavne bogomolje, neke su i nastale, a neke su pretvorene u džamije. Sačuvani izvori pokazuju da su Srbi čak ponekad bili pažljiviji prema svojim bogomoljama dok su živeli pod Turcima, nego u vreme kasnije nezavisne turske države.¹⁶⁴

Summary

The break-up of Yugoslavia and the period of transition more generally have resulted in differential profiling of Balkan historians, in how they approach certain processes in the past, work on the darker aspects of history, changing perspectives, degrees of awareness and of education, as well as standards in current and future work. This politicisation of their approach to and tendentious formulation of issues has entailed the imposition of a forced symmetry when dealing with already sensitive themes. It raises general questions about the responsibility of the historian, while at the same time bringing to light the set of preconditions that informs the action and effectiveness of historians and entire institutions at the local level. Historians have been facing the challenge of fragmentation for some time and it is reflected not just in the results of their historiographical work, but also directly in generations of their students.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Historiography, Politics, Identity, the Responsibility of Historians.

164 *Novi Pančevac*, 35 (26.8.1993), Pančevo.